Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1996 йил, 9 январ | 2(31)-сон

САФ КЕНГАЙМОҚДА

Миллий тикланиш демократик партияси мамлакатимиздаги энг ёш партия ҳисобланади. Унинг ўз йўли, кўзлаган мақсади бор. Бу йўл ва мақсад билан ҳали кўпчилик чуқур танишиб бўлгани йўқ. Шу боис жойларда партия фаолларининг фуқаролар билан учрашувлари тез-тез ўтказиб турилибди. Ана шундай учрашувлардан бири яқинда Наманган туманида ҳам бўлиб ўтди. Уни туман ҳокимининг биринчи ўринбосари Бекпўлат Аҳмадалиев олиб борди.

Учрашувда Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг Наманган вилоят кенгаши биринчи котиби Исматилла Абдуллаев сўзга чиқиб, бу янги партиянинг йўналиши ҳақида йиғилганларга тушунча берди. Жумладан: «Миллий тикланиш партияси зиёлилар партиясидир. Унга ўз халқини, миллатини, унинг урф-одатлари ва қадриятларини севган ҳар қандай фуқаро аъзо бўлиши мумкин», деди нотиқ ўз сўзида.

Шундан сўнг йиғилганларнинг бир овоздан тасдиқлаши билан Наманган туманида ҳам Миллий тикланиш партияси кенгаши тузилди. Унинг ҳайъат, тафтиш ва раёсат аъзолари сайланди.

Миллий тикланиш партияси Наманган тумани кенгаши биринчи котиблигига партия фаолларидан Авазбек Эргашев номзоди қўйилди ва бир овоздан котибликка тасдиқланди.

БИЗНЕС МАКТАБИ — КЕЛАЖАККА ЯНА БИР ОДИМ

Мустақил Ўзбекистонимизнинг порлоқ истиқболини бунёд этишда, юртимизнинг гуллаб-яшнашида ишбилармон ва тадбиркор кишиларнинг саъй-ҳаракатлари яхши самара бераяпти. Шу боис уларнинг сафини янада кенгайтириш, ёш давлатимиз учун тадбиркор ва бизнесмен кадрлар тайёрлаш шу кун талабига айланиб қолмоқда. Республика Вазирлар Маҳкамаси шу йил 29 июлда «Бозор ислоҳотлари талабларини ҳисобга олган ҳолда, қишлоқ касб-ҳунар таълимининг йўналишини ўзгартириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарор қабул қилди. Мазкур қарор асосида янгидан ихтисослашган касб-ҳунар лицейлари ва бизнес мактаблари ташкил этилди. Жумладан, Наманган туманидаги 26-ҳунар-техника билим юрти ҳам шу йил сентябр ойидан бошлаб бизнес мактабига айлантирилди.

— Бундан асосий мақсад маҳаллий шароитдан келиб чиқиб, бозор иқтисодиёти талаблари асосида қишлоқ ёшларига касб-ҳунар ўргатишни янада яхшилашдир, — дейди биз билан суҳбатда бизнес мактаби директори Юнусали Дарвишев. — Ҳозирда бизнес мактабимизда 550 нафардан зиёд ўғил-қиз ҳисобчилик, сотувчилик, гилам, рўмол тўқувчилик ва бошқа бир қатор ҳунарларнинг сир-асрорларини қунт билан ўрганишмоқда. Мактабимизда кичик бизнес ҳисобчиси ҳамда менежерлик гуруҳлари ташкил этилди. Бу гуруҳларда 60 нафар ўғил-қиз таълим олмоқда.

Яқинда мазкур бизнес мактабида янгидан ихтисослашган касб-ҳунар лицейлари ва бизнес мактаблари иш фаолиятлари бўйича вилоят миқёсида амалий семинар-кенгаш ўтказилди. Унда вилоятдаги халқ таълими бўлими мудирлари, лицей ва бизнес мактаблари директорлари, вилоят тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш бошқармаси ҳамда шу соҳага алоқадор ташкилотлар вакиллари иштирок этишди.

Амалий семинар-кенгаш қатнашчилари Наманган туман бизнес мактаби иш фаолияти билан яқиндан танишдилар. Ўқув хоналарининг жиҳозланиши, талабаларга дарс ўтишнинг янги қирралари борасида ўзаро фикр алмашдилар.

Илҳом РАҲМАТОВ,
Наманган

Гўзалми, гўзалдан бокира
Унга сен ботиниб бир қара.

Тонг каби уйғонар хотира
Гўзалдир, гўзалдан бокира.

«МТ»: Хабарлар, воқеалар

ТЕМИРЙЎЛЧИЛАР ОДИМНИ ТЕЗЛАТИШМОҚДА

Яқинда «Ўзбекистон темир йўллари» Давлат акциonерлик компаниясининг ҳозирги фаолияти ва истиқболига бағишланган матбуот конференсияси булиб ўтди. Анжуманда компаниянинг йил давомидаги иш натижалари ва келажакдаги режалари тўғрисида компания раиси, Олий Мажлис депутати Нормат Эрметов сўзлаб берди.

Маълумки, бундан бир неча йил муқаддам Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони билан Урта Осиё темир йўллари заминида «Ўзбекистон темир йўллари» Давлат акционерлик темирйўл компанияси ташкил этилган эди. Мустақил давлатимиз иқтисодиётини юксалтириш, халқ хўжалигида аҳолининг темир йўл транспорти хизматига бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондириш мақсадида қабул қилинган ушбу муҳим қарордан сўнгги ўтган вақт ичида компанияга қарашли бешта бўлим: Тошкент, Фарғона, Бухоро, Қарши ва Оролбўйи бўлимларида, корхона муассасаларда муайян силжишларга эришилди. Компания жамоалари собиқ иттифоқдош республикалардаги шериклари билан мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш ва хорижий сармоядорларни тармоқ ишига жалб қилишга ҳаракат қилмоқдалар.

Компания йўлларининг мамлакатимиз ҳудудидаги умумий масофаси 3663 километрдан ортиқроқдир. 38 та бекат замонавий телетайп алоқаси билан жиҳозланган, 49 та юк майдончалари ишлаб турибди. 1995 йилнинг 1 августида Вазирлар Маҳкамаси Ғузор- Бойсун—Қумқўрғон янги темир йўл линиясини лойиҳалаштириш ва қуриш тўғрисида қарор қабул қилди. Шу йилнинг декабр ойида бу йўлга дастлабки пўлат излар ётқизилди. Янги Учқудуқ-Нукус линиясида ҳам йўл ётқизиш ишлари давом эттирилмоқда. 1995-1996 йилларда Жиззах-Самарқанд-Мароқанд участкасида электрлаштириш ишлари ниҳоясига етказилиши мўлжалланмоқда.

Компания тасарруфида институт, учта техникум, 32 та мактаб, 93 та мактабгача тарбия, ўттизта даволаш прафилактика муассасалари ишлаб турибди.

Йилнинг 11 ойи мобайнида бир неча ўн миллион тонна халқ хўжалиги юклари манзилга етказиб берилди. Компанияда 19 та акционерлик жамоалари, ўттиздан ортиқ жамоа корхоналари фаолият кўрсатмоқда. Компанияни янада кенгайтириш борасида катта ишлар амалга оширилмоқда.

Ҳусниддин
ҚУТБИДДИНОВ

«ТУРК-АТЛАС»НИНГ ГИЛАМИ

Кейинги 2-3 йилда Наманган вилоятида ташкил топган юзлаб хусусий фирмалар, кичик корхоналар, қўшма корхона ва фабрикалар ўртасида «Турк-Атлас»нинг довруғи ўзгача. Мустақил Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти ва ислоҳатлар қонуниятларини ким яхши билса, у бош-қош корхонанинг равнақи бошқача бўлмоқда. Буни биз ўтиш даврининг босқичма-босқич амалга оширилаётган тадбирларида, иш юритиш усулларию, одамларга кўрсатилаётган меҳр-оқибатнинг меваларида яхши тасаввур қилишимиз мумкин. Қўшма корхона президенти Файзуллахон Абдуллаев ва корхона бош директори Маъруфжон Носиров билан кўришиб яна бир карра бунга амин бўлдим.

Бу ерда хонатласнинг 8 тури маҳорат билан тўқилмоқда. Қўшма корхонанинг юздан ортиқ маҳсулотлари шу йил қурилиб ишга тушган «Абдул Файз» савдо уйида сотилмоқда. Пештахталарда кундалик ҳаёт учун зарур бўлган озиқ-овқатлар, кийим-кечаклар, хилма-хил буюмлар, замонавий магнитофон ва телевизорлар бор.

Асосан пилла чиқитларини мана шундай харидоргир маҳсулотларга айлантираётган ишбилармонлар бугун қўшма корхонани кенгайтириш, мол-товар сифатини кўтариш устида қайғурмоқдалар. Файзуллахон Абдуллаев дўсти Яшар Аксай билан ҳамкорликда қўшма корхонани барпо этганлар. Яшар Аксай Туркия тадбиркорларининг гроссмейстери. У, «Сара-турк» ва «Бишташ» йирик корхоналарининг маъмури. Кучли иқтисодчи, профессор. Икки дўстнинг аҳди билан ташкил топган корхонада бугун 300 дан зиёд йигит-қиз меҳнат қилмоқда. Ипак гилам тўқишни Туркиядан ўрганиб келган Оминахон Исмоилова ёшларга устозлик қилмоқда.

Бугина эмас, қўшма корхонада сут маҳсулотларининг бир неча мазали турлари ишлаб чиқарилиб, Наманган шаҳри меҳнаткашларини мамнун этаётир. Уларнинг сарёғи ва пишлоғи Сут заводида тайёрланаётган маҳсулотлардан асло қолишмайди.

Энг қойили гиламлар... Ажойиб уста ва ўнлаб устазодаларнинг билим ва тажрибаси билан «Баҳрикарам», «Ёҳудий», «Райҳон», «Чашма», «Оқ олтин», «Шаҳмат», «Лола» каби атлас ва ипак гиламлар тўқилиб, халқ таҳсинига сазовор бўлаётир.

Иқтисодий ислоҳотни амалга оширишда Файзуллахон Абдуллаев сингари ишбилармонларнинг билим ва тажрибаси юртимизнинг эртанги куни учун жуда катта фойда беради. «Турк-Атлас» қўшма корхонаси ана шундан далолат бериб турибди.

Турғунпўлат
СУЛАЙМОНОВ

ЖАНОБ ИШБИЛАРМОНЛАР!

КОРХОНА ВА МУАССАСА РАҲБАРЛАРИ!

ШУ БУГУНДАН ЭЪТИБОРАН, ГАЗЕТАМИЗ САҲИФАЛАРИДА ЎЗБЕК, РУС, АРАБ, ИНГЛИЗ ВА БОШҚА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРДА ФАОЛИЯТИНГИЗ БИЛАН БОҒЛИҚ ЭЪЛОН ВА РЕКЛАМАЛАР БЕРИБ БОРАМИЗ.

МУРОЖААТ УЧУН ТЕЛЕФОНЛАР:
36-56-34,
33-50-18.

ВНИМАНИЮ РУКОВОДИТЕЛЕЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И ПРЕДПРИЯТИЙ — ЭМИТЕНТОВ И ДЕРЖАТЕЛЕЙ ВЕКСЕЛЕЙ!

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАХОВАЯ КОМПАНИЯ
"УЗБЕКИНВЕСТ"
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ПРЕДЛАГАЕТ

новый вид страховых услуг, широко применяемый в международной практике:

СТРАХОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ВЕКСЕЛЕДАТЕЛЯ

Объектом страхования служит риск несвоевременного погашения векселя. При наступлении страхового случая, "Узбекинвест" гарантирует векселедержателю возмещение в пределах номинала векселя.

Страховой полис "Узбекинвеста" не только защитит Вас от риска платежа, но и устранит причины для беспокойства о ликвидности Вашего векселя.

С "УЗБЕКИНВЕСТОМ" ВЫ НЕУЯЗВИМЫ!

телефоны компании: 33-16-79; 33-05-46

МЕҲРИБОН АЛЛАНИЁЗ

Алланиёз Утениёзов — Нукус район Нукус жамоа хўжалигида 4-мактабда юқори малакали инглиз тили муаллими бўлиб ишлайди.

Дунёда шундай одамлар ҳам бор деб айтиб берсангиз, унча-мунчага ишонмайдиган бўлиб қолган кишилар бошларини лиқирлатишлари мумкин.

Яқинда телевидениеда мен Алланиёз биродарим билан танишиб қолдим. У юртдошларини янги йил билан қутлагани келган ва аэропортга кечки охирги самолётга шошиб турган экан.

Ярим соатча ўртада танаффус булиб қолиб, Алланиёз биродарим билан суҳбатлашиб қолдим. У яқинда Ўзбекистон Президентининг фармонига биноан «Меҳнат шуҳрати» ордени билан тақдирланган эди.

Биласизми, Алланиёз Утениёзов нима қилган экан?

У 1954—1995 йил ичида, яъни 41 йил давомида 34 хонадонга ўз қўли билан уй қуриб берган. Ўзи хом ғишт қуйган. Ўзи пойдевор солган, ўзи ғишт терган, ўзи том ёпган.

Хўжановулда 50 ўринли боғча ва 2 хонали медпункт солиб берган ҳам шу Алланиёз бўлади. Албатта, жамоа ҳам қараб тургани йўқ: ёғоч, шифер етказиб берди. Лекин қолган барча юмушларни инглиз тили муаллимининг ўзи ўғилчаси Ажиниёз билан бирга бажарди.

Шатли овулида ҳам беш бўлмали бошланғич мактаб қурди. Шу мактабга кетган эллик минг хом ғиштни ўзи Ажиниёз билан бирга қуйди.

Қаттиоғар овулидаги боғча, медпункт, кутубхона ҳам Алланиёзнинг туҳфаси. У кейинги қирқ бир йил ичида булардан ташқари 174 хонадон уйларини ўз ҳисоби ва ўз кучи билан таъмирлаб берди.

— 1 млн. 400 минг сўмлик иш қилдим, — деди соддалик билан биродарим Алланиёз. — ҳаммаси бўлиб 680 минг дона ғишт қуйдим. Юзларимнинг ажинларини кўряпсанми, ҳаммаси меҳнатдан, ҳаммаси савобга келган...

Ҳеч мақтанмаган одам суҳбатимиз охирида алоҳа мақтаниб:

— Мен Ибройим Юсуповнинг шогирди бўламан, — деди.

Одам боласига исм бекорга ато қилинмайди. Унинг бутун ҳаёти Алланиёз деган қутлуғ номни оқлаб туради.

Ҳаётини одамларга ниёз қилиб юборган бу одамни кўриб, унинг содда сўзларини эшитиб, дунёда шундай одамлар ҳам бор ва бу — қандай соз! — дегим келади.

Президент яқинда Қувада гимназия қурган ажойиб инсон ҳақида тўлқинланиб гапириб берди.

Қувада Набижон Маҳмудов, Нукусда Алланиёз Утениёзов — шулар эмасми янги замоннинг, янги миллий тикланишнинг одамлари!

Шундай одамлари билан энди Ўзбекистон ҳеч қачон қарам бўлмагай!

Иброҳим ҒАФУРОВ

ФАХРИЙЛАР ЭЛ АРДОҒИДА

Сирдарё вилоятида 812 нафар уруш ногирони, 506 уруш қатнашчиси, 430 нафар ҳалок бўлган жангчи оиласи, 4215 нафар уруш ортида меҳнат қилган фахрийлар яшайдилар. Вилоят ва туманлар ҳокимиятлари уларга доимий ғамхўрлик кўрсатиб келмоқдалар. Вилоят хўжаликлари ҳисобидан уларга шу йилнинг ўтган ойлари ичида 53 тонна пахта ёғи, 56 тонна шоли, 34 тонна ун, 1,2 тонна гўшт ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари бепул тарқатилди.

Ғалабанинг 50 йиллиги байрами муносабати билан 6 киши уй билан таъминланди, 14 кишига ер участкаси берилди, 7 кишининг уйи таъмирланди, 8 кишининг хонадонига телефон туширилди.

Шуҳрат ҚОСИМОВ

Фалсафий гурунг

ОДАМ МАЙМУНДАН ПАЙДО БЎЛГАНМИ ЁКИ МАЙМУН ОДАМДАН?

Одам жонзодлар ичидаги энг ноёб ҳилқатдир. Бошқа махлуқотлардан фарқли улароқ ақл, тафаккур ато этиб, Яратгувчи уни ўз паноҳига олган. Инсон ана шу ажиб фазилати билан комилликка интилади. Яратганни соғиниб, кўнглида туйишга, ҳаётида жонлантиришга майл-эҳтиёж билан яшайди.

Урта ва олий ўқув юртларининг дарсликларида бир неча ўн йиллар давомида, одам маймундан эволюция жараёнида аста-секин пайдо бўлган, деган назарияни ҳақиқат деб ўқитилиб келинмоқда. Дарвиннинг коммунистлар мафкурасининг асосини ташкил қиладиган мазкур назарияси эволюция назариётчиларининг ўқ илдизи эди.

Мана, дунёвий фанларнинг айрим ютуқларига асосланиб, одамнинг яратилиши ҳақида баъзи мулоҳазаларни баён этиш вақти келди. Дарсликларда одамнинг сут эмизувчилар гуруҳига қўшиб юборилиши — бу тарихий хатоликлардан биридир. Чунки инсон илоҳий жонзод бўлиб, ўз нутқи, ақли, руҳий ҳолатлари ва бўлак хусусиятлари билан оддий сут эмизувчи ҳайвонлардан кескин фарқ қилади. Бундай катта фарқлардан яна бири одамнинг миясидир. Оғирлиги 1 кг дан ортиқроқ бўлган бу ноёб модда 12 млрд. ҳужайрадан иборат бўлиб, унда 100 млрд. нейрон, 120 триллион кимёвий боғлар мавжуд. У бир сантиметр куб ҳажмда 100 млн. нерв ҳужайрасига эга ва ўнлаб километрли тўқималарни ахборот билан таъминлаб туради. Одам миясида ҳар сонияда бир неча 100 минг кимёвий ҳодиса содир бўлади. Олимларнинг кузатишича, ўрта яшар одамнинг миясида 20 миллион жилдли китобга сиғадиган ахборот сақланиб, дунёнинг кўзга кўринган кутубхоналари захирасида эса 1-1,5 млн. китоб бор. Инсон мияси энг замонавий компютердан ҳам мураккабдир. Ноёблик жиҳатдан на ерда, на кўкда унга тенг келадиган модда бор.

Ақл-заковати, илмий-техникавий инқилоби, «Аполлон», «Шаттл», «Мир»лари туфайли одамнинг оёғи бир неча бор Ойга тегди. Булардан ташқари яна қатор-қатор улкан ютуқларни қўлга киритган бўлса ҳам, одам ақлининг моҳияти ўзгарган эмас. У ўсган, лекин илк яратилган чоғида қандай жавҳар ва дурдона бўлган эса, ҳамон ўшандай.

Олимларнинг тадқиқотларига асосан инсон умри давомида ўзидаги генетик ахборотларнинг фақат 3-5 фоизини ишлатар экан. Генлар захирадаги ирсий ахборотларнинг нега бунчалик кўп экани ҳали фанга маълум эмас.

Шундай мўъжизавий хусусиятлар фақат инсонга хос бўлиб, бошқа жонзодларда мутлақо учрамайди. Шундай экан, эволюция назариётчиларининг тахминига асосан одам маймундан аста-секинлик билан пайдо бўлган деган тахминга ҳозирги замон фани қандай қараши керак? Илмий далилларга мурожаат қилайлик: эволюция назариясига асосан, балиқлардан қуруқда юрувчилар, улардан судралувчилар, сўнг қушлар, уларнинг кетидан сут эмизувчилар ва ниҳоят одам пайдо бўлган.

Ҳозирги даврда яшовчи ҳайвонлар орасида оралиқ кўринишидаги, мазкур назарияни тасдиқловчи жонзодлар (масалан, сут эмизувчилар билан қушлар, маймунлар билан одамлар ўртасини боғловчи) учрамайди. Эволюционистлар ер остидан топилган ҳайвонларни тадқиқ қиладиган полеонтология фанига уларнинг назарияларини тасдиқловчи омил деб ишонган эдилар. Палеонтология фанининг намояндаларидан инглиз олими Хойл: «Эволюция назариясини тасдиқловчи ҳайвонларнинг қолдиқлари ишончли даражада топилгани йўқ. Аслида ҳайвонлар турларини боғловчи оралиқ жонзодлар бўлган эмас», деб очиқ тан олди.

Узоқ йиллар давомида маймун билан одамни боғловчи қандайдир махлуқотни бадиийлаштириб, бир неча хилларини чиздилар, эвалюция назариётчилари эса: «Расмдаги жонзодлар бизни авлодларимиз, улар ҳаёт шажарасининг маълум поғонасида номаълум сабабларга асосан қирилиб кетганлар» деган фикрни тарғиб қилиб келмоқдалар.

Одам эволюциясининг мавзуига тегишли ашёлар бўлмиш ҳар хил суяклар, уларга бағишланган қўлланмалар ишончли, илмий асосланган эмас. Эволюция тарафдорларининг истакларини, 4-5 варағига асосан «Утган кунлар» романини тўлалигича тиклаш мумкин деган хаёл билан таққослаш мумкин.

Американлик олим, профессор Э. Сеймонс шундай киноя қилади: «Одам эволюциясига оид суякларни бир тобутга солинса, яна бўш жой ҳам қолган бўлур эди».

Ердан қазиб топилган суяк қолдиқларидан бирини Миср маймуни— египтопитек деб аталади. Бу маҳлуқот 30 миллион йил илгари яшаган деб тахмин қилинади. 1970 йилларда инглиз газетаси «Таймс» ва Америка ҳафтаномаси «Нью-Йорк Таймс»лар инсоният авлоди деб Миср маймуни суратини нашр қилишган. Кейинчалик ўша мамлакат олимлари одамнинг авлоди бўлмиш кемирувчи билан Миср маймуни ўртасида боғловчи ҳеч қандай оралиқ маҳлуқот йўқлигини таъкидлаб, юқоридаги тахминлар тарафдори бўлган олимларни кескин танқид қилдилар.

Палеонтология йилномасининг тадқиқотлари бўйича бундан 50 йил олдин Ҳиндистондан топилган маймун (бош суягига асосан) одамнинг икки оёқли авлоди деб эътироф этилган. Ҳинд афсоналаридаги қаҳрамонлардан бирининг номи билан «рамапитек» деб номлаб, эволюция тарафдорлари уни 14 миллион йил илгари яшаган деган тахминни илгари сурадилар. Мазкур назария қандай илмий асосларга суянади? Рамапитек деб аталувчи ҳинд маймунининг фақат жағ суяклари ва бир неча тиш қолдиқлари топилган, холос. Кўрсатилган мавҳум «далилларга» асосан одамнинг биринчи авлоди шу «маймун-одам» деб кўрсатилиши ҳақиқатга яқинми? Рамапитек бир неча ўн йиллар давомида одам шажарасининг бошланғич нуқтаси деб қаралиб келинган.

Рамапетикка ўхшаш кейинги топилмалар илмий тадқиқ қилинганда, улар ҳозирги замонда яшовчи одамсимон маймунлар деб аталувчи оилага мансуб эканлиги аниқланди. Америкада нашр қилинадиган «Табиатшунослик» (1979) ва «Фан» жаридалари: «Фақат жағ суяклари, тишларига асосланиб бош, тос, қўл ва оёқ суякларисиз рамапетикни одам авлоди дейиш уйдирмадан иборат» деб ёзган эдилар.

Эволюция тарафдорларининг таъкидлашича, маймун-одам деб аталмиш австралопитек (жанубий маймун) одамнинг қадимий авлоди эмиш. Бу маймуннинг суяк қолдиқлари 1920 йилларда Жанубий Африкада топилган бўлиб, бош қисми кичкина, жағ суяклари катта, икки оёқда юрадиган, олд томонга энкайган, танаси жун билан қопланган, ташқи кўриниши маймунга ўхшайди, деб таърифланган. Тахминларга асосан мазкур маймун 3-4 миллион йил илгари яшаб, эволюционистларнинг деярли кўпчилиги австралопитек бевосита одам авлоди деб, уни ҳаётий шажара давомида хомо сапиенс, яъни замонавий одамга айланган деб оммавий нашрларда узоқ йиллар давомида ахборотлар бериб келдилар. Кейинги тадқиқотлар шуни кўрсатдики, австралопитек деб аталмиш маймун одам-маймуннинг ўзгинаси экан. Профессор Цуккерманнинг қайд қилишича, австралопитекнинг бош мия ҳажми одамникига қараганда жуда кичик ва бош суяги эса маймуннинг суягидир. Бу нарса илмий кузатиш асосида исботланган. Профессор Р. Ястров Цуккерманнинг фикрини тасдиқлаб, «Агар ҳозирги кунда австролопитек топилса, уни одамлар шимпанзе маймуни сифатида зоопаркка топширган бўлур эдилар», деб ёзган эди.

Одам билан маймун ўртасидаги эволюция тарафдорлари яна маймун-одамлар туридан деб аталмиш хомо эректус (тик юрувчи одам)ни боғловчи сифатида мисол келтирадилар. Текширишлар асосида унинг бош, жағ, қўл ва оёқ суяклари одам авлодига мансуб бўлиб, маймун эмаслиги исботланган.

Илмий адабиётларда кенг тарғиб қилинадиган «маймун-одам» авлоди деб ҳисобланувчи махлуқ кромонон (Жанубий Франциядаги жойнинг номи) деб аталади. Кромононнинг суяклари одамнинг суяклари эканлиги 1981 йилда инглиз анторопологи, профессор Луку томонидан аниқланган.

Маймун билан одамни боғловчи «Маймун-одамлар» қолдиғини қидириш тўла-тўкис ижобий натижа бермагач, 1912 йили Англиядаги бир топилма илм аҳллари ўртасида катта шов-шувга сабаб бўлди. Эволюция тарафдорлари «Биз маймун билан одам ўртасидаги жонзоднинг қолдигини топдик», деб ёздилар. Унинг номи фанда «Пилтдаун (Англиядаги жойнинг номи) одами» деб атала бошланди. Унинг шаклшамойили тикланиб, дунёдаги йирик кўргазмаларда ва музейларда 40 йил давомида намойиш этилди.

50-йилларда Америка олимлари Пилтдаун одамининг бош суягини спектрал анализ йўли билан тадқиқ қилишганда, бу ишга қўл урган олимларнинг қаллоблиги очилиб қолди. Пилтдаун одамининг бош суяги одамники, юқори, пастки жағ суяклари ва тишлари эса орангутанг маймуниники бўлиб чиқди. Ҳозир бу ҳодиса «Пилтдаун қаллоблиги» деб аталади.

Шундай қилиб, юқорида тилга олинган одам-маймунлар табиатда бўлган эмас. Бундай махлуқотларнинг бўлмаганлигини палиеонтология фани ва бўлак илмий изланишлар ҳозирги кунда исботлайди.

Инглиз олими, профессор И. Лисснер ўзининг «Одам, худо ва сеҳр» деган китобида шундай ёзади: «Бугун биз илмий асосда қайд қилишимиз мумкинки, ибтидоий одам эволюция тарафдорлари айтгандек, кромонон ёки австралопитеклар ва бўлак одам-маймунларни ҳозирги одамларнинг авлоди деб кўрсатиш мантиққа тўғри келмайди ва фанга хиёнатдир».

Инсон миясининг тез шаклланиши, айниқса одам қабилаларининг қолоқ қисмида ҳам ривожланганлиги эволюция тарафдорларини ҳайратга солиб келмоқда.

1985 йили Чикагода (АҚШ) Иллинойс университетида эволюция тарафдорларининг халқаро анжумани бўлиб, унинг қарорида қайд қилинишича, «Эволюция юритмаси шу кунгача баҳсли ва номаълум бўлиб келмоқда». Мунозаранинг қизғин қисми; кўз, қулоқ ва бош миянинг эволюцияси мавзуида бўлган. Одамнинг фаолияти мана шу уч аъзонинг уйғунлигига боғлиқ. Бир-биридан алоқасиз мустақил равишда улар эволюция жараёнида тараққий қилган дейилса, мантиққа тўғри келмайди. Биз ўта даҳрий деб юрган Дарвиннинг ўзи «Турларнинг келиб чиқиши» деган китобида шундай ёзган: «Кўзнинг табиий танланиш асосида шаклланган, деб тахмин қилиниши, ишончим комилки, бу олий даражадаги бемаъниликнинг ўзгинасидир».

Дарсликларда қайд қилинишича, приматлар(маймунлар)нинг пайдо бўлганига 70 миллион йил, одамнинг дунёга келганига 50-60 минг йил бўлган. Рус олими профессор М. Карпенко ўзининг 1992 йилда Москвада нашр қилган «Ақлли коинот» деган китобида одамнинг пайдо бўлганига 2 миллион йил бўлган, деган маълумотни беради. Америка олимларининг нишонланган атомлар ёрдамида тош қотган ҳайвон ва одам суяклари тадқиқ қилинганда, одамнинг пайдо бўлиши икки-тўрт миллион йиллар орасида деб тахмин қилинди.

Ҳозирги кунда тарихий ашёлар, одам ва ҳайвон суякларининг неча ёшда эканлигини нишонланган карбон атоми ёрдамида аниқланади. Лекин бу услубни ҳар доим тўғри эмаслигини яқинда Швесияда ўтказилган халқаро анжуман қатнашчилари қайд этдилар. Жумладан, мазкур симпозиум қатнашчиси, ядро физикаси бўйича мутахассис, Нобел мукофотининг совриндори Либби коинот, замин ва ҳаётнинг пайдо бўлишида, фанда мустаҳкам ўрин олган рақамлар нотўғри эканлигини тажрибалар асосида исботлаган.

Профессор Карпенконинг маълумотига қараганда, яқинда генетика соҳасидаги Америка олимларининг илмий-тадқиқот ишлари катта шов-шувга сабаб бўлди. Улар, одамлар геноми устидаги илмий кузатишлар натижасида, дунёдаги барча инсонлар бир аёлдан, бундан 200-300 минг йил илгари тарқалган деган хулосага келдилар. Бундай илмий ахборот илоҳий китоблардаги одамларнинг пайдо бўлишига оид маълумотларни тасдиқлайди. Жумладан, Қуръони Каримда дейилади: «Эй инсонлар, биз сизларни бир ота ва бир онадан яратдик. Сизларнинг барчангизнинг аслингиз, келиб чиқишингиз бирдир...»

Голландия олими профессор Болькнинг илмий кузатишлари диққатга сазовордир. У одам ва одамсимон маймунлар тоифасига кирувчи горилла ва шимпанзе ҳомилаларининг она қорнидаги тараққиётини бир неча йил кузатиб, қуйидаги хулосага келади. Одамсимон маймунлар ҳомилаларининг бош ва оғиз атрофидаги сочлар дунёга келишидан олдин йўқолиб кетади, одам ҳомиласида умр бўйи қолади. Ҳомиланинг қориндаги тараққиёти кўрсатилган маймунларда ва одамда деярли бир хил кечади. Одам танасининг маълум қисмидаги сочларнинг йўқолиши ташқи сабаблар ёки муҳитга мослашув бўлмай, балки «ички ирсий омилларга боғлиқ»дир.

Горилла ва шимпанзе ҳомилаларининг кўз қовоғида ажин қатлар туғилгандан сўнг йўқолиб кетади, одамларда эса қолади.

Горилла ва шимпанзе ҳомилаларидаги бош мия суякларининг шаклланиши айнан одамларникидек бўлиб, туғилгандан сўнг жағ суякларида ва тишларида ўзгаришлар бўлар экан.

Юқоридаги далилларга асосланган профессор Больк шундай хулосага келади: «Одамсимон маймунлар бўлмиш горилла ва шимпанзе ҳомилаларининг тараққиёти маълум муддатгача айнан одамникидек ўтар экан».

Демак, олимнинг фикрича, одам маймундан эмас, балки маймун одамдан пайдо бўлган. Одам ва маймун ҳақидаги бу илмий-тадқиқот ишлари Қуръони Каримнинг «Бақара» сураси олтмиш бешинчи, олтмиш олтинчи оятларининг мазмунини эслатади: «Орангиздан шанба кунида ҳаддан ошган кимсаларни билдингиз. Бас, биз уларга: «Бадбахт маймунларга айланингиз», дедик. Биз бу уқубатни ўша вақт кейинги даврлар учун мавъиза қилдик».

Жаноби Ҳақнинг, Одам алайҳиссалом наслидан тарқалган ибтидоий инсонлар ўзлари уй ва бошпана қуриб яшашга ўргангунларига қадар ғорларни эҳсон этиши ҳам ўзига хос бир мўъжиза экан. Даҳрийларнинг бу вазиятдан кўзбўямачилик учун фойдаланишлари, илм ва ҳақиқат нуқтаи назаридан чиндан ҳам мароқлидир. Илоҳий муждаларга таяниб, тарих давомида қурилган, маданийлашган тузумлардан кўз юмиб, «биз миллионлаб йиллар олдинги ҳаёт ҳақида баҳс этмоқдамиз», дея жар солганлар энди ўз таянч нуқтасини йўқотди. Шу ўринда Пайғамбаримизнинг: «Эй, инсонлар ота-боболари (Ҳазрат Одам)ни инкор этганларга фариштaларнинг лаънати бўлсин ва барча мусулмонларнинг дуои-бадлари уларга урсин», деган сўзларини эслаш кифоя.

Узидан ўн уч аср кейин дунёга келган одамларнинг энг муҳим муаммоларидан бири ана шу масала бўлажагини олдиндан кўриш фақат Пайғамбаримизгагина хос мўъжизадир.

Муҳсин ВАЛИХОНОВ,
профессор

ИЛМИ МУНАВВАР

Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билиг» («Саодатга йўлловчи билим», 1069 — 1070 йиллари ёзилган) асарида олимлар ҳақида қуйидаги мисраларни битган эди:

— Тағин бир тоифа
донишманд, доно,
Улар илми элга машъал
доимо,
Олимлар йўқ эса дунёда
Емиш ҳам келурму эди
бунёда,
Улар илми бўлди халойиққа
нур,
Ёриса бу нурдан киши йўл
топур.

Машҳур мутафаккирнинг илм аҳли ҳақида айтган ушбу сўзлари ҳаёт синовларидан ўтган, орадан 900 йилдан ортиқ вақт ўтса ҳам ҳақ экани ўз исботини топган.

Ғ. Абдураҳмонов 1925 йилнинг декабр ойида Фарғона шаҳрида — туғилди. 1942 йили Улуғбек номидаги Фарғона Давлат педагогика институтни (ҳозирги Фарғона Давлат университетининг ўзбек тили ва адабиёти факултетига ўқишга кирди. 1946 йили институти битириб, 1950 йилгача шу даргоҳда ўқитувчи бўлиб ишлади.

Ғ. Абдураҳмонов тилшунослик илмига дадил кириб келган олимдир. 1950 йили «Ҳозирги ўзбек тилида сифатларнинг отлашуви» мавзуида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. 1950 — 1958 йилларда шу институтда ўзбек тили кафедраси мудири, ректор муовини, ректор вазифасини бажарувчи лавозимларида хизмат қилди. 1958 — 1966 йилларда Ўзбекистон Фанлар Академияси Тилшунослик (собиқ тил — адабиёт) институтида бўлим бошлиғи, 1967 — 1971 йиллари Фарғона Давлат педагогика институти ректори, 1971 — 1978 йиллари Ўзбекистон олий ва ўрта махсус таълими вазири, 1978 — 1983 йиллари Тошкент чет тиллар институти ректори, 1983 — 1988 йиллари Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти ректори вазифаларида ишлади.

Ғ. Абдураҳмонов олим ва фан ташкилотчиси сифатида обрў-эътибор қозонди. У 1960 йили «Ҳозирги ўзбек адабий тилида қўшма гап синтаксиси асослари» мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.

Ғ. Абдураҳмонов Ўзбекистондан ташқари, бошқа туркий республикаларда ва Туркияда ҳам туркийшуносликнинг йирик намояндаси сифатида эътибор топди. 1968 йили Ўзбекистон Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси, 1978 йили Турк тил қуруминнинг мухбир аъзоси этиб сайланди.

Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғотит-турк» (Туркий сўзлар девони, 1075 — 1076 йиллари яратилган) асарининг ҳозирги ўзбек тилида чоп этилишида Ғ. Абдураҳмоновнинг хизмати катта. Бу асарнинг таржимасини Солиҳ Муталлибов домла амалга оширган бўлсалар, Ғ. Абдураҳмонов масъул муҳаррир сифатида меҳнат қилди. Мазкур «Девон»нинг индекс-луғати ҳам С. Муталлибов ва Ғ. Абдураҳмонов томонидан тайёрланиб, 1967 йили чоп этилди.

Ғ. Абдураҳмонов қадимий ёдгорликлар тобора чуқурроқ ўрганиб борди. «Урхун ёдномаларида қўшма гап синтаксиси», «Эски туркий тил синтаксиси бўйичи тадқиқотлар», «Мураккаб гапларнинг ривожланиш масалалари», «XI аср туркий тилнинг грамматик очерки» ва бошқа қатор асарлари юзага келди.

Ғ. Абдураҳмонов қатор дарсликлар яратди. Хусусан, «Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси» (1972, Ш. Шукуров билан ҳамкорликда), «Қадимги туркий тил» (1982, А. Рустамов билан ҳамкорликда), «Ўзбек тили ва адабиёти» (1995, С. Мамажонов билан ҳамкорликда) дарсликлари тилшунос алломанинг иқтидоридан далолатдир.

Айниқса, «Қадимги туркий тил»нинг яратилиши туркий республикалар олимлари томонидан илиқ кутиб олинганига гувоҳмиз. Биринчидан, «Қадимги туркий тил» дарслиги илк маротаба яратилгани учун, иккинчидан, муаллифлар Кул тигин, Билга хоқон, Тўнюқуқ, Унгин ёдномаларининг янги, пухта ўқилган вариантини изоҳлар билан бойитганлари учун ҳам яхши қарши олинди.

Домла ҳамон изланишда, ҳар доимгидай шогирдларга ғамхўр, меҳрибон, ўзбек тилшунослигининг тақдири учун масъулиятни бир зум бўлсада ёдидан чиқармайди. Ушбу муборак кунларида домлага сиҳат-саломатлик, ижодий баркамоллик тилаб қоламиз.

ҲАМИДУЛЛА ДАДАБОЕВ,
НАСИМХОН РАҲМОНОВ
филология фанлари докторлари

ЕТТИ ЎЛЧАБ, БИР КЕСМОҚ

Давлат тили ҳақида қонуннинг қабул қилинганига мана олти йил ҳам бўлиб, қолди. Бу давр ичида мажлислар, расмий ҳужжатлар, ўзаро муомала асосан она тилида олиб борилишига кўникиб қолдик. Мактабларнинг юқори синфларида 37-йил дағдағаси билан олиб ташланган ўзбек тили тикланди, рус мактабларида ўзбек тили асосий фан сифатида ўз ўрнини эгаллади. Умуман, республикамизда лисоний бир муҳит вужудга келди. Узбек тилининг Давлат тили даражасига кўтарилиши билан бирга бошқа тилларга ҳам катта аҳамият берилмоқда.

Ижтимоий ҳаётда, илм-фанда Давлат тилининг жорий этилишида муҳим бир масала борки, бу атамаларнинг танланиши, тартибга солиниши билан боғлиқдир.

Давлат тили ҳақидаги Қонуннинг 19-моддасида «ўзбек халқининг илм-фан тилини такомиллаштириш учун ўзбек тилида илмий-техник ҳамда ижтимоий-сиёсий атамаларни яратиш ва ривожлантириш таъминланади», дейилган. Бу вазифани амалга ошириш учун 1989 йилнинг охиридаёқ ҳукумат ҳузурида Республика атамашунослик қўмитаси ташкил бўлди, ҳукуматнинг махсус фармойиши (1989 йил 26 декабрда) ва Ҳукумат Дастури қабул қининди (1990 йил 19 февралда), атамашуносликдек муҳим масала Ҳукуматнинг доимий Тил комиссияси диққат-эътиборида бўлиб келмоқда. Натижада бу борада муҳим ишлар амалга оширилди: 30-йилларгача бўлган кўп атамалар тикланди, катта ва кичик ҳажмда атама луғатлари нашр этилди, кўча ва идораларнинг кўпгина номлари ўзбекчалаштирилди.

Ҳақиқатан ҳам, янги атамаларни яратиш, уларни тартибга солиш муҳим аҳамиятга эга: ўзбек тилида, айниқса, аниқ фанлардан дарс олиб бориш, илмий мақола, монография ва дарсликлар яратиш она тилида зарур атамаларнинг бўлишига боғлиқ. Янги атамаларни яратиш, танлаш, тартибга солиш, атамаларни унификация (умумлаштириш) ва стандартлаш (бир қолипга солиш) шунчалик муҳим ва сермеҳнат ишки, журналист — ёзувчи М.Кенжабек ўзининг «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида чоп этилган бир мақоласида (мазкур журналнинг 1990 йил, 1-сони) бу соҳада «Алоҳида атамашунослик институти ташкил этиш керак», деб ёзади.

Ҳозирги кунда мавжуд атамаларнинг қайси бирини қўллаш, қайси бирини алмаштириш ёки янги атама топиш масаласида бирор қонуният асосида изчиллик билан иш олиб боряпти, деб бўлмайди: дам атама, дам терминни учратамиз, район аввало ноҳия бўлиб, ҳозир туманга айланди, **факультет-куллиёт, альбом-мураққа, транспорт-нақлиёт, корректор-мусаҳҳиҳ** каби кўпчилик тушунмайдиган арабча сўзлар билан, баъзан тилимизга сингмайдиган сунъий сўзлар билан (аэропорт-қўналға, институт — билимгоҳ ёки илмгоҳ, автономия — ўз эркли, аспирант-илмжў каби) алмаштирилди.

Энг муҳими, янги атамаларнинг жорий бўлиши учун вақт керак. 30-йилларда **трактор-ўтомоч, велосипед-тепки арава, самолёт ˚ учма поезд** тарзида алмаштирилиб, матбуотда қўлланди ҳам. Аммо орадан 4-5 йил ўтгач, бу сунъий сўзлар истеъмолдан чиқди байналмилал сўзлар яна қайта ўрнини эгаллади. Ҳозир диагноз атамасини арабча ташхис сўзи билан алмаштириш тавсия этилиб, кўп тиб идораларида ёзиб қўйилган бўлса-да, шаҳримизда бир тиббий марказ очилиб, унга «Диагностик марказ» деб катта пешлавҳа осиб қўйилибди.

Узбекистон Фанлар Академиясининг ўтган йилги йиллик йиғилишида президентимиз И.А.Каримов атамаларни танлаш ва тузишда «етти ўлчаб бир кесиш кераклигини», алмаштирилган арабча атамаларнинг кўпи тушунарсиз экани, кўп атамалар нотўғри таржима қилинаётгани (мисол тарзида **самолётни тайёра,** қилиб, банкротствони синдириш шаклида берилишини келтирди), байналмилал атамаларни алмаштиришга шошилмаслик кераклигини уқдириб ўтди. Ҳақиқатан, ҳам, ёзувчимиз А,Қаҳҳор айтиб ўтгандек, «бундай сўзларни халқ чайнаб-чайнаб туфуриб ташлайди»...

Атамаларни қўллашдаги шошма — шошарлик, нуқсон ва камчиликлар тўғрисида матбуотда, телекўрсатувларда республиканинг етакчи олимлари акад. Б.Аҳмедов, проф. О.Шарафиддинов, К,Қаҳхорова ва бошқаларнинг мақолалари эълон қилиняпти. Узбекистон Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси, Тилшунослик институти директори А.П.Ҳожиев атамалар соҳасидаги «машқлар» ҳақида «Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин» номли кескин танқидий мақола билан чиқди.

Республика Атамашунослик қўмитаси назаримда атамалар устида аниқ режа билан системали иш олиб бориш ва бу соҳадаги Республикада олиб борилаётган ишларни координация қилиш ва бошқариш ўрнига, илмий институтлар ва кафедраларда тузилаётган атама луғатларини қайд қилиш билангина шуғулланаётир. Кейинги йилларда кўп атама луғатлари Атамақўмнинг иштирокисиз, фан секцияларининг тавсияси билангина нашр этилмоқда. Матбуотда таржимонлар ва бу соҳанинг жонкуярларигина зарур атамаларни танлаб ўз ўрнида ишлатмоқдалар (Эркин Воҳидов: **сухой закон ˚ майкатағон,** Суюма Ғаниева — классик-мумтоз каби).

Республика атамашунослик қўмитасининг раиси ёзувчи Одил Ёқубов мана бир йилга яқинки, «Туркистон-умумий уйимиз» шиори остида булиб ўтган анжуманнинг ташкилий қўмита раиси бўлиб, беш республика билан фаол иш олиб борди. Бу анжуман Тошкентда бўлиб ўтгач. Марказий Осиё халқлари ассамблеяси ташкил бўлиб, унинг вице-президенти бўлиб сайланди ва бу муҳим, зарур савоб иш билан шуғулланмоқда.

Хўш, атамаларни танлаш ва тартибга солиш учун нима қилиш керак?

Бу саволга мазкур ҳукумат фармойиши, қарорлари ва «Атамашунослик қўмитаси Низомида аниқ вазифа ҳамда йўл-йўриқлар кўрсатилган.

Олимларнинг таҳлилига кўра, агар ижтимоий-сиёсий атамалар соҳасига оид атамалар таркибида байналмилал сўзлар 1923 йили 0,9 фоиз бўлса, ҳозир уларнинг миқдори 20 фоизга бориб қолди. Аниқ фанлар бўйича 70-90 фоиз (А.Мадвалиевнинг номзодлик диссертациясида ҳисобланишича, химияда 90-95 фоиз) атамалар байналмилал сўзлардир. Демак, ўзбек тилида дарс ўтиш, дарслик ва илмий мақолалар ёзиш учун атамаларнинг бир қисмини алмаштириш зарурияти туғилади. Бунинг учун атамалар танлаш принципларини (тартиб-қоидаларини) ишлаб чиқиш, байналмилал атамаларнинг ҳаммасини ҳам алмаштиришга интилмаслик (айниқса, аниқ фанлар бўйича) керак. Тилимизга, фанимизга сингган атамаларни ўзгартирмаслик даркор. Ахир диагноз фақат кишинигина эмас (арабча ташхис — шахсга оид) машнани ҳам диагноз қилади-ку! Диагноз — ташхис бўлса, диагностикани қандай аташ керак? Физика-физика, атом-атом, нейтрон-нейтрон бўлиб қолиши керак. Бу ўринда алмаштирилиши керак бўлган атамалар (айниқса, ижтимоий-сиёсий соҳада) муомаладан чиққан (ёки чиқарилган) атамаларни тиклаш, тарихий луғатлар ва қўшни республикаларнинг тажрибаларини ўрганиш керак... Бир кун адибимиз А.Қаҳҳорникига дўстлари келибди. Дастурхон устида меҳмонлар икранинг ўзбекча номланишини билишмапти. Шунда устоз ёзувчи она тилимизда **вулдириқ** дейдилар деб айтган эканлар. Бой шева лексикаси адабий тилимизни бойитишда, янги атамалар танлашда муҳим манбаа бўлади.

Ҳозирги атамалар соҳасидаги ишларни тўғри йўлга солиш учун Атамақўм ҳузуридаги фан бўлимларининг ҳуқуқини кенгайтириш, уларга зарур шарт-шароит яратиб бериш керак. «Атамақўм Низоми»га кўра, фан бўлимлари тузилиб, уларга катта вазифалар юкланган: ўз соҳалари бўйича атамаларни танлаш, янгилаш, тартибга солиш, атама луғатлари тузиш ва тузилган атама луғатларини муҳокамадан ўтказиш, бу соҳадаги ишларни координация қилиш вожиб.

Фан бўлимлари аъзолари ўз тадқиқот ишлари билан машғул бўлиб, атама луғатлари устида эса жамоатчилик асосида ишлайдилар. Шунинг учун фан бўлимларига атамалар соҳасидаги ишларни уюштириш учун, ҳеч бўлмаса, биттадан штат (ходим) ажратиш керак. Бу қўшимча ходим УзРФА, олий таълим, маориф, соғлиқни сақлаш вазирликларининг штати ҳисобидан ажратилади (атама шу соҳалар учун тузилади-ку).

Бўлим қўшимча ходими ташкилий ишларни олиб боради, ўзи ҳам луғат тузади. Бундай ходимларни бирлаштириб, бошқа республикаларга ўхшаб, назорат гуруҳини ташкил этиш мумкин, бу гуруҳ тасдиқланган атамаларни амалда қўлланишини назорат ҳам қилади. Сўнгра, янги атамалар, атама луғатлари, «Низом»га кўра, фан секциялари тавсиясидан сўнг, секцияларнинг умумий мажлисида муҳокама этилиши (яқин фанлар орасидаги умумий ва хусусий атамаларни танлаб олиш учун) ва Республика атамақўми номидан нашр этилиши шарт.

Бунинг учун атамақўм бюросини ва фан секцияларини етакчи мутахассис ва таржимонлар, журнал ва газета ходимлари билан кенгайтириш зарур.

Атамаларни танлашда ва сифатли атама луғатлари нашр этишда, Ҳукумат дастури ва Атамақўм Низомида кўрсатилгандек, УзРФА Президиуми, илмий-тадқиқот институтлари ва кафедралар қошида, журнал, газета, нашриётлар ҳузурида атамашунослик марказлари ва бўлимлари тузилиши муҳим аҳамиятга эга.

Атамаларни танлаш, атама луғатлари нашр этишнинг асосий шартларидан бири-бу соҳадаги ташкилий ишларни тартибга солишдир: бунинг учун «Атамақўм бюллетен»ларини, ҳозиргидек йилда эмас, «Низом»да кўрсатилгандек, ҳар чоракда нашр этиб, унда янги атамаларни муҳокамага қўйиб, кўпчилик қабул қилган вариантни тасдиқлаб, уни жорий бўлишини назорат қилиб бориш зарур.

Мавжуд атамаларни бир ва бир қатор тиллар доирасида унификация (умумлаштириш) ва стандартлаш ҳам Республика атамашунослик қўмитаси олдида турган муҳим вазифа бўлиб қолади.

УзРФА Тилшунослик институти ва Республика тилшунослар жамияти Республика Атамақўми билан ҳамкор бўлса, атамашунослик бўйича долзарб масалалар амалга оширилади, шу билан Давлат тили ҳақидаги қонуннинг бажарилишига катта ҳисса қўшилган бўлади.

Ғанижон АБДУРАҲМОНОВ
ЎзРФА мухбир аъзоси

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ГЎЗАЛЛИК

Хуросон ва Мовароуннаҳр тарихи, маданиятининг ўзига хос жиҳати-бадиий, тарихий асарларга бўлган юксак талаб ва эътибор билан ҳам ўлчанади. Амир Темур ҳокимияти ва давлатдорлиги XIV-XVI асрлар маданиятини юксалтиришда жуда катта моддий ва маданий имконият яратди. Диққатга сазовор жойи шундаки, Темурнинг кўп сонли жангу жадаллари натижасида марказлашган феодал давлат худудида йиғилган бойлик асосан соҳибқирон давлатининг маркази Самарқанд ва кейинроқ темурийлар ҳукмронлик қилган Хуросон, Мовароуннаҳр, Яқин Шарқ мамлакатларида шукуҳли бинолар қуришга сарфланди. Буюк саркарда орттирган давлат халқларимиз маданияти, адабиёти ва санъатининг шаклланиши, тараққий этишида муҳим омил бўлди. Ана шу ниятда қилинган энг муҳим, савобли ишлардан бири — тарихий асарларнинг яратилганидир.

Ҳар бир даврда яратилган тарихий асар хоҳ у тарихнавис томонидан ёзилган бўлсин (Шарофиддин Али Яздийнинг «Зафарнома», Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» ва б.), хоҳ эсдалик-хотира (Бобурнинг «Бобурнома», Восифийнинг «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ва б.) тарзида бўлсин, ўз даврининг адабий-эстетик, тарихий талабларини инобатга олган ҳолда яратилган. Бу асарларда муаллифлар ўзларига хос услуб ва дунёқараш, жамият ва даврга бўлган муносабатларини билдирганлар. Масалан, Амир Темурнинг ҳаёти ва ҳарбий юришларини тасвирлаган «Зафарнома»да муболағалардан фойдаланиш баробарида воқеа-ҳодисаларни реаллигича тасвирлаш устун бўлса, тарихчи Хондамир асарларида ўрта аср насрий асарларига хос такаллуф қатори давр воқеаларига олимона, шоирона, кўпинча адабий танқид нуқтаи назари билан қараш, ҳукмдорига нисбатан эҳтиром ва тавозе қатори бадиийлик устунлик қилади. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларида мутлақо ўзига хос жиҳат: қисқалик, аниқлик, илмийлик ва албатта юксак бадиий санъат билан йўғрилган тасвирлар кўзга яққол ташланади. Сўз жилолари, шираси мантиқий боғлиқлигига бўлган талаб темурийлар даври адабиётидан анча олдин вужудга келиб, бу даврда хўп камолга етди, эпик, насрий асарларда бўлгани сингари тарихий асрларда ҳам бу назокат тўла талаб қилинадиган бўлди.

Биз ана шу жиҳатни Темурнинг тўртинчи ўғли Мирзо Шоҳрухнинг ҳукмронлик даври (1405-1447) воқеалари зикрини ўз ичига олган тарихчи Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» асаридаги бадиий тасвирлар орқали темурийларнинг ҳаётига оид лавҳаларни ёритиб бериш ва шу қатори асар муаллифи санъатига баҳоли қудрат баҳо беришни мақсад этдик.

Амир Темур вафотидан кейин (1405) унинг ўғиллари орасида тож-тахт учун кураш ва бунинг оқибатида йирик бир империянинг тарқалиб кетиш хавфини бартараф қилишни Жаҳонгирнинг тўртинчи ўғли Шоҳрух Мирзо ўз зиммасига олди. Албатта, унинг 42 йиллик ҳукмронлик даврида кўп урушлар, шаҳзодалар ва уларнинг орасидаги низолар бўлиб ўтган. Абдураззоқ Шоҳрух саройида тарихнавис, элчи, надим, давлат арбоби бўлиб хизмат қилар экан, имкони борича энг диққатга лойиқ воқеаларни ёзиб боришга ҳаракат қилган.

Асарни мутолаа қилар эканмиз, муаллифнинг фақат ўз хукмдори Мирзо Шоҳрухгина эмас, балки бутун темурийлар, уларнинг хусусият ва шахсиятлари ҳақида фикр билдирганини кўрамиз. Тарихий воқеалар замирида берилган бадиий тасвир, сўз санъати эса муаллифнинг юксак маҳоратидан ташқари ўша давр сиёсий ҳолати, турли шахсларнинг мавқеи ва уларга муаллиф ва Шоҳрух сиёсатининг муносабати, тарихий шахслар тасвири ўз аксини топган. Қолаверса, бу жиҳатни ўрганиш XV—XVI аср наср жиҳатларини тадқиқ этиш муаллиф услубини очиш имконини ҳам беради.

Абдураззоқ Самарқандий асарининг муқаддима қисмидаёқ ўз услуби, асар моҳияти ҳақида гапириб, ортиқча тафсилотдан ўзини тийгани, асарда номлари кўп келадиган Амир Темурни «Ҳазрат Соҳибқирон», Мирзо Шоҳрухни эса «Ҳазрат Ҳоқони саид» деб номлаганини билдиради. Бу, биринчидан, муаллиф услуби бўлса, иккинчидан, унинг темурийлар ҳукмдорларига юксак эътиборидир.

Шарқ адабиётида бадиий асар, умуман ёзма адабиёт намунаси «сўз» («сухан») орқали ўз ифодасини топган. Абдураззоқ фикрича, сўз-инсон қалбининг таржимони. Унинг гўзаллиги, безаниши киши ички оламининг дастурхони: «Жонпарвар сўз худди инсон руҳидек абадий боқийлик топади ва офтоб шуъласи каби барча оламга нур сочади, балки руҳ чироғи ана шу (бадан) ичкарисига ёруғлик бағишлайди-ю, офтоб шуъласи ташқарида порлайди. Аммо сўз нури эса ичу тошни шуълага чулғовчи бир шамдир... Боқий умр — сўздир, чунки у сўзловчи кишига абадий ҳаёт бағишлаш билан бирга сўзда номи тилга олинган кишини ҳам тирик ва боқий сақлайди». Бунда Абдураззоқ Самарқандий ўз асарида номлари зикр этилган тарихий шахслар — биринчи навбатда Амир Темур Кўрагон хонадонининг зикрини баён қилар экан, «сўз» — асари орқали уларнинг номини «тирик ва боқий» сақлашини таъкидлаган. Ана шу тириклик ва боқийликни асарда юксак бадиий воситалар орқали бериш, муаллиф меҳрига тушган шахсларга сўз хазинасининг нозик чечакларини нисор қилиш ҳолларини кўрамиз. Шунинг сабаби бўлса керак, муаллифнинг «сўз нури» иборасида инсон маънавиятини ички ва ташқи нурга чулғаш ғояси билдирилган. Муаллиф бутун асарини ана шу нур билан безаш, ёритишга ҳаракат қилган.

Абдураззоқ Самарқандий учун Амир Темур ўғли Шоҳрух ва унинг хонадони фақатгина юрт ҳокими бўлганлиги учун эмас, балки жаҳонгир султоннинг зурриёти, катта салтанатнинг ворисхўри сифатида ҳам қадрли. Шу боис, муаллиф Шоҳрух шахсияти, унинг фарзандлари сифати, тож-тахти учун мавқеини тайинлашда юксак санъаткор, сўз оламининг моҳир устаси эканлигини намоён этади. Муаллиф ибораларига эътибор берайлик: Амир Темур вафотидан кейин унинг тож-тахти учун фарзандлари орасида келишмовчиликлар, урушлар содир бўлди. Отасининг ягона мустаҳкам давлатини асраш, бўлмасдан сақлаб қолиш Шоҳрух Мирзонинг ягона нияти эди ва маълум даражада унга насиб этди ҳам. Табиийки, Шоҳрух ўзидан кейин ҳам муносиб ворис қолиб унинг ана шу муқаддас ниятини амалга оширишини, отаси Темур ва ўзининг салтанат қудратини асраб ҳукмронликни давом эттиришини жуда истар эди. Шоҳнинг бу нияти, темурийлар хонадони сиёсатини яхши англаган Абдураззоқ Шоҳрух хонадонида дунёга келган Бойсунғур ўғли шаҳзода Рукниддин туғилишини бу хонадон учун бахт деб билади ва «мурод юлдузи»нинг «илоҳий иноятлар уфқи»дан ато этилганлигини билдиради. У шаҳзоданинг оламга келиши, темурийлар хонадонининг янги ворис билан тўлишини Аллоҳ инояти деб билар экан (комронлик юлдузлари илоҳий кўмакларнинг болқиш жойидан кўтарилди) буни бевосита тақдир юлдузларининг мувофиқлиги деб таърифлайди. Муаллиф Рукниддин туғилишини Шоҳрух Мирзо хонадони жуда кутгани, шаҳзода чеҳраси, унинг юз-танаси ота-онаси орзу ва муродига мос эканлигини таъкидлаб «уларнинг муродлари ойнасида диллари тилаган сурат юз кўрсатди... Аллоҳга ҳамд бўлсинки, хаёл ойнасида акс этган нақш амалда ҳам худди ўшандай жамол кўрсатди», дер экан, шаҳзода ота-онасининг ички олами, орзу-ниятларини фазовий иноят билан йўғрилганига яна бир карра ишора қилади: «Мурод юлдузлари илоҳий иноятлар уфқидан тулуъ қилди ва комронлик юлдузлари илоҳий кўмакларнинг болқиш жойидан кўтарилди... пайшанба кечаси (1417 йил, 17 июн) шаҳзода Рукниддин Мирзо Алоуддавла ибн мирзо Бойсунғурнинг саодатли туғилиши воқеъ бўлди... уларнинг муродлари ойнасида диллари тилаган сурат юз кўрсатди. Тангрининг фазлига умид барқарордирки, у (фарзанд) подшоҳликнинг аъло даражаларига кўтарилгусидир. Аллоҳга ҳамд бўлсинки, хаёл ойнасида акс этган нақш амалда ҳам худди ўшандай жамол кўрсатди».

Абдураззоқ Самарқандийнинг бу асаридаги ҳар бир воқеа-ҳодиса тасвирида муаллифнинг Шоҳрух салтанати пойдеворининг мустаҳкам бўлиши, ўз ҳукмдорини садоқат билан асраш ҳиссини сезиш мумкин. Бойсунғурнинг камтажрибалилиги, ёшлигини инобатга олиб Шоҳрух амир Саййид Фахриддинни давлат ишларига бош қилиб қўяди, у эса «мустақил равишда соҳиб девонликка ўтириб қабул ёки рад, ҳал ёки банд қилиш ишларида яккаю ягона» бўлади ва раият орасида кўп норозиликлар, шикоятлар келиб чиқади. Абдураззоқ бу амирдаги манманлик, мулк орттиришда хирс, нонкўрлик хусусиятларини кўрар экан, нокас шахс салбий образини яратади. У Саййид Фахриддинни тасвирлар экан, тарихий асарини юксак бадиий сатрлар билан бойитади, бисотидаги энг муносиб бадиий санъатлар: муболаға, ўхшатма, истиорани сарказм билан бирга ишлатиб, хирсининг чегараси йўқ киши портретини беради. Саййид Фахриддин образи биз учун темурийлар салтанати даврида бойлик орттириш фақат соф йўл билан, шариат аҳкоми ва инсоф юзасидан амалга ошганини, эл-юртга ўтказилган зулм орқали орттирган бойлик, эришилган мансаб қораланганлигини кўрсатадики, тарбиявий аҳамиятга эга: «... Мирзо Бойсунғур девон маснадини шарафли қилган вақтда амир Саййид Фахриддин мустақил равишда соҳиби девонликда ўтириб қабул ёки рад, ҳал ёки банд қилиш ишларида яккаю ягона эди. У ўзига кўп аъёнлар ва ҳадсиз буюмлар ҳосил қилиб, мол-мулкнинг кўплигидан ўз даври Ҳорунига ва шаън-шавкат ғururидан замон Фиръавнига айланган эди... Вазирлик савдоси унинг димоғини эсанкиратиб молхулия сафроси калласи томон йўналди, юрак ўйноғи, нафас қисиши, сариқ касаллигининг ранги ва истисқо ташналиги унинг ичу тошига ғалаба қилиб, туролмай ётиб қолди. Моҳир табибларнинг қўли унинг муолижасига кўтоҳлик қилди ва у кинахор сийнаси вазирлик ҳасратига тўлган, дили интиқом шиддатидан куйган, нафаси қиш шамолидек совуган, чеҳраси зарчувадек сарғайган ҳолда минг дарду андуҳ билан ўз қилмишининг гирифтори бўлиб, вужуд бандидан халос бўлди».

Юқорида таъкидлаганимиздек, Амир Темур вафотидан кейин салтанат ва юртларга эгалик қилиш учун кўп жанг-жадаллар юзага келди. Кўпгина темурий шаҳзодалар ҳам, салтанатда хизматда бўлган амирлар ҳам вақтинчалик кўнгилчоғлик учун мустаҳкам ҳокимиятни парчалаш, уни бўлакларга бўлиб ҳукмронлик қилишни афзал билдилар. Шу жиҳат Амир Темур асос солган империянинг емирилишига ҳам асос бўлди. Шоҳрухнинг отаси салтанатини яхлитликда сақлаш ғоясининг тарафдори бўлган Абдураззоқ Самарқандий ўз асарида нобоп, лаёқатсиз амиру шаҳзодаларнинг давлат тепасига келишини истамас эди. Шунинг учун салтанат бошқаруви даъвосини қилган истеъдодсиз амир Пир Али Тознинг валиаҳд Мирзо Пир Муҳаммадни «орадан кўтариб» ҳокимиятга бош бўлганлигини маънавий жиҳатдан ҳазм қила олмайди. У шаҳзода қўлидаги давлат бехабар, нокас, «ақл идрокдан биронта ҳам баҳра тукига эга бўлмаган» кимсага қолганлигидан ачинади. Абдураззоқ Пир Али Тоз образини яратиш учун кўпгина бадиий санъатлар: очиқ ташбеҳ, ўхшатиш, истиора ва бошқалардан фойдаланади. Унинг ҳар бир таовири фикрини тўлдиради, образ салбийлигини оширади, натижада ўқувчи кўз ўнгида нолойиқ шахс гавдаси жилваланади.

Муаллиф бундай нобакорнинг салтанати узоққа бормаслигини таъкидлар экан, вақти келиб жамиятдаги «фаҳм-фаросат олами зийраклари» бу бетайин кимсани лаънат бармоғи билан кўрсатишлари аниқлигини айтади. Буларнинг барчасини муаллиф юксак бадиий либосда беради: «Пир Али Тоз Мирзо Пир Муҳаммадни орадан кўтариб, кенг мамлакатни ўз эгалик қўлига киритганидан кейин, унинг димоғида сарварлик даражаларини юксалтириш савдоси ғалаба қилди ва калла қовоғи ғурур шароби билан тўлиб, бешармлик бошидан ор-номус кулоҳини олиб ташлади. Ақл-идрокдан биронта ҳам баҳра тукига эга бўлмаган унинг бемағз калласи гўзаллик тожи билан безанди; фаҳм-фаросат нуридан бенасиб бўлган дил сўзи орсизлик сурмалари билан жилваланди. Аммо у хиёнаткорлик ва золимлик кўпга бормаслиги, маккорлик ва сохталикда тартиб бўлмаслигини ҳамда қаллоблик ва манманлик бетига қўйилган қалбаки зулф, фаҳм-фаросат олами зийраклари бармоқ билан кўрсатадиган бир нарса бўлиб қолишини билмади».

Абдураззоқ Самарқандийнинг бу тарихий асарида жуда кўп табиат, фаслларнинг ўзига хос жозибадорлигини акс эттирувчи тасвирларни ҳам кўрамиз. Ушбу сатрларни мутолаа қилар эканмиз, муаллиф бизни ўзи билан бирга темурий шаҳзодаларнинг тинимсиз, гоҳ фароғатли ва кўпинча беомон жангу жадаллар саҳнасига етаклаб боради. Мана бу тасвирдаги ифодалари киши қалбида алоҳида туйғу уйғотади:

«Юлдузлар подшоҳи ўз ҳумоюн соясини мезон буржига ташлаб, мағрибнинг соф зари билан яна бир бор кеча ва кундуз тарозусининг ҳар икки палласини баробарлаштирган шамол фарроши бўстон юзига заррин гиламу шамдек ёрқин деболар тўшаган, қочиб узоқлашаётган иссиқлик кетидан мўътадил майин шабада қўзғалган эрта куз фаслида Ҳазрат ҳоқон Мозандарон ўлкасига кирди».

Албатта, Абдураззоқ Самарқандий бадиий маҳорати, тарихнавислик лаёқати ҳақида гапириб, унинг жанг майдонининг тасвирига бағишланган лавҳасини келтирмасдан илож йўқ. Жанг манзарасининг тасвири турли тарихчилар томонидан ўзига хос тарзда берилган. Абдураззоқ тасвирида шиддатли, қақшатғич, қирғин жанг майдонидаги воқеалар уруш даҳшатининг манзараларини кўрсатади. Мана, ўша тасвир: «Икки лашкар худди бўрондан тўлқинга келган икки денгиздек бошдан оёқ ҳаракатга келди ва денгиз тўлқинларидек бир-бирига туташди...

Қон сочувчи ўқлар аксидан ва шуълани бенур қилувчи (ёрқин) тиғлар ҳаракатидан серчўғ осмон юзи дур сочувчи бўлди ва ярадорлару ўлдирилганлар танасидан баланд-пастликлар текис бўлиб қолди. У жангу жадал қўлини қисқаю, енгилиб қочиш оёғини узун кўргач, жанг сафидан юз ўгириб, ўрмон ва чангалзорлар томон шошилди».

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, ўрта асрлардаги тарихий асарлар бизнинг бугунги тушунчамиздаги тарихий китоблар бўлмасдан, унда муаллифнинг юксак бадиий санъат маҳорати, назм-наср уйғунлиги ва бир-бирини тўлдирганлигини кўрамиз. Темурийлар тарихига бағишланган Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» асари ҳам ана шундай хислатларга эга бўлиб, маданиятимиз тарихини безаган.

Ҳасан ҚУДРАТУЛЛАЕВ,
доцент

Соҳибҳирон таваллудининг 660 йиллигига

Тинчлик райҳонлари сўнмасин!

АМИР ТЕМУРНИНГ ЙИЛДИРИМ БОЙАЗИДГА ТЎРТИНЧИ НОМАСИ

Мамлакат паноҳи, салтанат қуббаси бўлмиш замона ҳокимларининг малики Бойазид Баҳодирхон жаноби олийларига — Аллоҳ унинг иззату иқболини оширсин! — шоҳона лутфлар йўллаб маълум қиламизки, бу томон Аллоҳ таолонинг кўмаги билан имкон бўлган даражада мусулмонлар аҳволини тузатиш билан машғулмиз ва шундай бўлишини шаъни улуғлангур ҳазрат (Аллоҳ)дан тилаймиз. Аллоҳ бизни қўлласин ва қабул этсин.

Шундан сўнг маълум қилинадики, биз (муносабатларимизнинг) бошланишидаёқ ўзимиз билан у жаноб орамизда дўстлик қоидаларининг мустаҳкам бўлишини истадик. Шунга ҳамда ўтган маликлар ва қадимги султонлар суннатига кўра жанобингизга бир неча бор мактуб йўллаб илтимос қилинди. Сиз буни илтифотсизлик билан рад этдингиз ва ваҳшатни орттирдингиз. Ниҳоят иш шунга бориб етдики, биз Сивос томон юрдик ва у кечмишлар содир бўлди. Шу билан бирга унинг аҳволи бутунлай бузилмасин, кофирлар ва мустаҳкам муҳаммадий дининиг — у зотга энг мукаммал саловотлар ва энг гўзал мақтовлар бўлсин! — мункирлари ислом аҳли устига истило қўлини чўзмасинлар ва Аллоҳ сақласин! Мусулмонлар оммасига зарар етказишга сабаб бўлсмасин, деб ундан нарига ҳаракат қилмадик ва у вилоятни хароб қилишга киришмадик. Сизнинг беморлигингиз хабари тарқалганлиги ва у вилоятга кириш Шомга юришдан кўра осонлигига қарамай, у вилоятни омон қолдириб, Шом томонга юзландик. Бунинг боиси яна шунда эдики, биз маликлар ва султонлар тўрасига биноан ўз элчилар ва навкарларимизни туҳфа ва ҳадялар билан Миср волийси ҳузурига юбордик. У ҳеч бир сабабсиз уларнинг ҳаммасини қатлга етказибди. Интиқом юзасидан қасос талаб қилиб, яна ўша томонга юрдик. Нима воқеа бўлса, бўлди, нима содир бўлса, бўлди.

(Жанобингиз) шундай бўлишига қарамай ва яхшиликни билмай, бизни қайтиб кетди, деб эшитганингиз заҳотиёқ, буни ғанимат билиб, дарҳол Арзинжонга кетибдилар ва у кишидан ўша ҳаракатлар содир бўлибди. Яна ҳар томонга мактуб ёзиб, бизни кофирликка нисбат берибдилар. (Бу маъни мусулмон киши томонидан бағоят ажиб ва узоқдир, қандай қилиб мусулмонларни кофирликка нисбат берадилар?!) «қибла аҳлини кофир демайдилар!» («Анфол», 63). У жойнинг уламо ва имомларидан савол сўранг, агар мусулмон кишини кофир дейилса, (буни айтган) одамнинг мусулмонлиги қандай бўлади. Бизнинг мусулмонлигимиз ислом шиорларига бўйсинишимиз аҳли суннат ва жамоага эътиқодимиз қуёшдан ҳам равшан. Жанобингизнинг навкарлари Санқур ва Аҳмадлар бир муддат бизнинг лашкарларимиз орасида мусулмонлик аломатлари қай тарзда эканлигини ҳақиқати билан айтиб берурлар. (Жанобингизнинг) Арзинжонга келганлари ва содир бўлган сўзлари ва феъллари (ишлари) аниқ бўлгач, тезликда лашкарларни ва лашкарларнинг катта ва кичик амирларини Арзинжонга равон қилдик ва ўзимиз ҳам бахтли толеъ билан уларнинг кетидан йўлга чиқдик. Нахичеван ва Хўй ҳудудига бориб тушгач, жанобингиз қайтиб кетганлиги ҳақида турли хабарлар етишди. Таҳуртан Баҳодирдан ҳам шундай хабар келди: «Менинг фарзандларим ва яқинларимни қайтариб юбордилар, қилган ҳаракатларидан пушаймон бўлибдилар, узр сўрамоқчилар. Фитна қўзғатувчилардан Аҳмад Жалойирни ўз ҳузурларидан йироқлатибдилар ва Қора Юсуфнинг одамларини ҳам пароканда қилиб, ундан ажратиб юборибдилар». Биз ҳам «Агар улар сулҳга майл бўлсалар, сен ҳам унга қайиш ва Аллоҳга таваккул қил; Аллоҳ— эшитувчи ва билгувчидир» (оятининг) ҳукмига биноан у тарафларга юришни кечиктирдик. Ҳозир иззатли ва шавкатли фарзандимиз Муъиниддин Муҳаммад Султон Баҳодир — Аллоҳ уни боқий этсин! — ҳам Самарқанд дорилмулкидан саодат ва комронликда у мамлакатларнинг амирлари, ғуломлари ва лашкарлари билан етиб келди. Уларнинг келиши билан хурсандлигимиз афзун бўлди. Шундан сўнг лашкарларни тартибга келтириш ва жиҳозларга машғул бўлдик. Қрим, Кафа ва у томонларга юришга жазм қилинган эди. Аллоҳ таоло огоҳдирки, биз Тўқмоқ, Қрим, Кафа диёрига юришга қатъий қарор қилиб, баъзи амирлар ва лашкарлар Ширвоннинг Дарбандига бориб етдилар, чунончи бу маъни кайфиятидан жанобингизнинг навкарлари Санқур ва Аҳмад воқифдирлар. Шу ҳол асносида хабарчилар Камох тарафидан келишиб, «у ўз навкарларини Камох қалъасига киритиб, ухлаган фитнани яна қайтадан уйғотибди», деган ахборотни етказдилар. Бу маъни аниқлангач жанобингиз ўз номулойим (номақбул) ҳаракатларингиздан пушаймон бўлганлигингиз ҳақида Таҳуртан Баҳодир ёзган гап нотўғри эканлиги маълум бўлди. Аллоҳнинг истихораси бўйича Арзинжонга бориб тушгумиздир, иншоаллоҳ. Ваҳоланки, Шом мулкларидан қайтганимиздан кейин бир неча бор мактублар ёзиб, сулҳ ва дўстликка даъват қилдик. Мусулмонлар тинчлиги ва дини исломнинг равнақини назарда тутиб, толиб ва ғолиб, (ҳамма нарсадан) хабардор, йўқ қилувчи ва барҳаёт, ҳушёр ва ўлмайдиган Аллоҳ ҳаққи сулҳ ва дўстлик йўлидан ҳар нимаики ёзган бўлсак, рост ёздик, тўғри ёздик. Жаноблари билан сулҳ ва дўстлик истагида эдик. Агар чунончи жанобингиз фитнаю ваҳшатни истамасалар, ҳамда ўз мулки мусулмонлари ва у ернинг аҳолиси омонлигининг тарафдори бўлсалар, биз Арзинжондан нарига ўтиб, у кишининг вилоятларига кирмасимиздан илгари ўзлари билиб, огоҳ тортиб, омонлик йўлини тутсинлар ва ўз қилмишларидан пушаймон бўлиб, ўзларининг яхши одамларидан бирини биз томонга юборсинлар, сулҳ ва дўстлик қоидаларини мустаҳкамласинлар. Чунончи ишонч ва эътимод пайдо бўлсин, бегоналик якдилликка алмашилсин, кудурат мустафоликка айлансин, мусулмонлар ва фуқаролар омонлик ва ишончликда бўлсинлар. У тарафдан Аҳмад Жалойирийни ўз ҳузурларидан йироқлаштирсинлар ва Қора Юсуфни ҳам ўз олдиларидан узоқлаштириб, унинг одамларини тарқатиб юборсинлар ва уни ғарбий томонларга бадарға қилсинлар. Бу тарафдан биз ҳам жанобингизнинг бу ердаги ғаразгўйларининг низо ва нуқсон қидирувчи сўзларига ҳеч бир жиҳатдан қулоқ солмаймиз, уларнинг сўзига илтифот қилмаймиз. Ҳар икки тарафдан сулҳ, бирлик ва мувофиқлик зарурaтлари эшиклари очилсин. Бундан илгари бу томонга тааллуқли бўлган Таҳуртан Баҳодир, Жиржиз Баҳодир, Ялмон Баҳодир, Ҳожи пошо ва уларнинг фарзанд ва хешларини ушлаб турган ва уларга мутасарриф бўлган бўлсалар, (энди) уларнинг бу томонга қайтишига дахл қилмасинлар. Ниманки у жанобга тааллуқли бўлган нарсаларни, чунончи Сивос, Малотия, Албистон ва бошқалар Сиз жанобингизга қатъиян барқарор бўлиб қолади. Биз ва бизнинг одамларимиз у вилоятга дахл қилмаймиз. Жаноблари ҳам Камох қалъасига киритган бир гуруҳ навкарларни у ердан чиқариб олсинлар ва сулҳ аҳди ва савган (қасамёд)ни шу тарзда муқаррар деб билсинлар. Чунки сулҳу садоқат қоидаси маликлар ва султонлар орасида келишилган бир расм ва одатдаги бир йўлдир. Улар жаҳондорлик асосларини доимо сулҳ ва мувофиқлик изҳори билан таъкидлаб мустаҳкам туриб келганлар. Икки орада тарафларнинг ислоҳи мана шу зикр этилган дақиқ томонлар (шартлар) билан барқарор этилгач, аҳдномалар Маккаи шарифга — Аллоҳ таоло уни шарафли ва улуғ этсин! — юборилади ва Каъбаи муаззамнинг — Аллоҳ уни улуғласин! — эшигига осиб қўйилади. (Ким хиёнат қилса, у ўзигагина қарши хиёнат қилади; Аллоҳ қаршисида қилган аҳдига тўғри амал қилса, ўшанга Аллоҳ буюк ажрини беради («Фатҳ», 10). Токи ҳар ким у аҳдини қандай бўлмасин бузса ва келишилганга хилоф иш тутса, абадий азоб ва доимий жазога дучор бўлсин. Ва ҳар бир нусрат эгаси ўз аҳдига вафо қилса, (унинг) ажрига сазовор бўлади.

Оллоҳ бизнинг айтганларимизга кафилдир («Юсуф», 66). Биз изоҳлашни истаган нарса «Аллоҳ энг яхши ҳомийдир» («Ол-и Имрон», 167). Қандай гўзал бу мавло! (эгам!) Қандай гўзал бу кўмакчи! («Анфол», 41). Эй раббимиз, сенга сиғинадилар, сенга интиладилар.

Ана шу маслаҳат билан мактубни элтувчи Ҳожи Бойазидни Аҳмад ва Санқур билан биргаликда жўнатилди. Ёлғиз Аллоҳга ҳамдлар бўлсин ва сайидимиз Муҳаммадга, унинг яхши авлодларига саломлар бўлсин!

ТЎРТИНЧИ НОМАГА БОЙАЗИДНИНГ ЖАВОБИ

Олий рутбали аълоҳазрат, ҳашаматли жаҳонпаноҳ, бахту иқбол волийларининг барқарор давлатли волийси, ғолиб қувват (қоҳира) билан подшоҳлар гарданини кесувчи, жаҳон нуинларининг[1] нуини ва нуин нишонлик нуён[2], комронликка эришган олий қадрли улуғ ҳоқон, қудрати муаззам қоон, саҳий малик, Аллоҳ қўллаган Абулфатҳ Темур Гурагонга — Аллоҳ таоло адолати ва салтанати қоидаларининг асосини мустаҳкамласин, унинг чексиз хайру эҳсонини оламга таратсин! — у кишига янгитдан оламни қамровчи кенг бисотга нисор этишга муносиб бўлмиш муҳаббат оятлик соф дуолар ва бирликка элтувчи етук мадҳларни ҳар томонлама бирлик ва дўстлик ва муҳаббат ва якдиллик турлари билан олий мақомга совға ва баланд пояга ҳадя қилиб, ҳамиша у олий зотнинг хайрхоҳи ва аҳвол сўровчисидирмиз. Нимадаки ислом аҳлининг фойдаси бўлса, Аллоҳ таоло икки орага насиб этсин!

Шундан сўнг жаҳонга оро берувчи раъйга етказиладики, ҳумоюн мавкаб Сивосга етказдан кейин ёзилган сулҳ услубига марғуб мактубингизга жавоб ёзилганидек, ислом мамлакатларининг маъмурлиги ва инсонларнинг аҳволи осойишталигига асосланган сулҳ шартлари анжомига етсин. Ҳозирда у аҳвол тарзини кузатиб турилганда жанобингиздан яна бир шарафли мактубни етказдилар; унинг мазмунидан англашиладики, уни (хатни) Сивосга юзланишдан олдин етказсангиз. Ундаги баъзи масалалар макру ҳийлага йўйилиб, бизнинг танқидий таъбимиз ва зийрак фаҳмимизга мақбул келмади, балки шундай аниқландики, қутлуғ қадамли хабарчининг Қарамон ҳудудига етган жойида бир неча муфсидлар у атрофдан бу кечмишдан воқиф бўлиб, хабарчини номи-нишонсиз қилиб, ўзларини билмасликка солганлар; (аҳвол) шу даражага етганки, фитна оташи аланга олиб, уни ўчиришни маҳол деб билганлар. Энди эса у номани бир қанча фасод (бузуқлик) зоҳир бўлгандан кейин қишлоқдан қишлоққа, шаҳардан шаҳарга қўлма-қўл айлантириб, шайтонлик ва номусулмонлик билан бизнинг нусратмақом лашкаргоҳимизга юборганлар. Шу билан бирга яна маълум қилинадики, агар калималарнинг ғализлигини бирор ғавғо учун баҳона қиладиган бўлсалар, шафқатсиз сўзларнинг бошланиши у томондандир. Ва агар у номанинг жавоби кечикканлиги ҳақида гапираётган бўлсалар, у етиб келган бўлса, биз уни кечиктирармидик. Агар хушомад деб мулоҳаза қилсалар, олий мартабали султонлар — Аллоҳ уларни кечирсин! — Аллоҳ даргоҳидан ўзга ҳеч бир ерга тавба-тазарруъ қилмаганлар ва қилмайдилар. Агар Аллоҳ истаса — бўлади, истамаса — бўлмайди деган хосиятли калимани дилга жо қилиб (кўз устига ўрнатиб), беғараз диндорлар ва чуқур фикрли вакиллар билан машварат қилгач, Еру Осмоннинг эгасига таваккул қилдик, деб юзларини аҳли иймон душманларини дафъ қилишга қаратадилар. Ҳикоят узундан-узоқ қийлу-қол (гап-сўз) — баҳслашувлардан ўтиб кетгач, баҳона қидирувчиларнинг йўлини тўсиш оғир бўлади. Сулҳ (тинчлик) ва урушни ихтиёр этишни ҳар икки томондан кимки фитна бўронини қўзғатаётган бўлса, унинг савоби ва гуноҳини ўшанга ҳавола қилдик. Худо ҳақи, Сизнинг ва бизнинг орамизда шунча шаҳидлар бўлгани етар. Аллоҳ бизга ризқ беради. Билингки, ким уни қадрласа, унга яхшилик бўлади.

Оллоҳ ишончли ҳомийдир («Ол-и Имрон», 167).

Қандай гўзал бу мавло! Қандай гўзал бу кўмакчи! («Анфол», 41).

А. ЎРИНБОЕВ ва
Д. ВАЛИЕВА таржимаси

1Нуин — подшо
2Нуён — Элхонлар давлатида олий ҳарбий рутба.

Бахтиёр АҲМЕДОВ

КЎЗГУДАГИ ОДАМ

ҲИКАЯ

«Шунақаям маъюс бўладими одам?»

Бу фикрни... хаёлимдан ўтказдимми ёки шивирладимми — аниқ айтишим қийин. Лекин Унга, яъни Кўзгудаги Одамга тикилиб қолганим эсимда...

Йўл ёқасида турган таксининг ҳайдовчиси безовталаниб:

— Ҳой, ука! — деди. — Йўл ҳақини тўлаб қўйгин, кейин нима қилсанг қилаверасан.

Унинг гапига парво ҳам қилмай, хаёлга чўмдим... Шаҳарнинг қоқ марказида, бозор ёнида чайқовчилар ушлаб турган (бўйим баравар келадиган) бу матоҳга нега ёпишиб олдим? — ҳайронман... У ёқ-бу ёғини кузатаётгандек, аслида кўзгу эмас, ичидаги Одамга тикилдим. Ахир, унинг менинг аксим эмас, кўзгудаги бошқа бир ҳилқат эканлигини кимга... қандай қилиб тушунтираман? «Кўзларига қаранглар! Кўзларига!» деймanми? Бу қадар беғубор нигоҳ... бу қадар ёқимли жимлик ва шаҳарликларга хос бўлмаган ёлғизлик туйғуси менинг кўзларимга бегоналигини улар қаёқдан ҳам билишсин? Қийинчиликларга чидолмай, ёзувчилигини қассобчиликка раво кўрган одамнинг кўзларида майин ёлқинланиш ёки хаёл пардасига чулғанган маъюслик нима қилсин? Ҳар қанақа ноёб ҳодиса, ўзи ҳақида аёнлик бериш учун, аввало кишидан чуқур мушоҳадага мойилликни ва ўз қалбига қулоқ солиш заруратини талаб этишини уларга қандай уқтирай?..

Бирор вазият ва сабаб билан ҳосил бўладиган кайфият — тушунарсиз тарзда — бошқа бир пайт ва ҳолатда юзага келса-ю, ўзингга нима бўлаётганини тушунолмай қолсанг... устига устак, кўм-кўк осмон бетида тутунли из қолдириб самолёт учса... кўчада йўловчилар қаёққадир шошилавер-салар, машиналар ғиз-ғиз ўтиб, трамвай тақир-туқур югуриб... атрофингда кимлардир куймаланиб, бозор шўрва қайнаётган қозонни эслатиб турса-ю, ёлғиз ўзинг Кўзгудаги Одамга термулиб хаёлга чулғансанг, қизиқ бўларкан!..

«У ким? Нега маъюс ва жим?»

Бу саволларга аниқ жавоб тополмасам керак. Шунда ҳам: у шунчаки мени аяб, кўнглидаги гапларни ифодалашга ярамайдиган менинг мулоҳазаларимга панд беришдан ўзини тийиб турибди ёки ўша — ўзи кириб олган дунёга менинг сира ҳам кира олмаслигимни билаётгани учун жим деб, ўзимни чалғитмоқчи бўламан.

Ботаётган қуёшнинг сўнгги шуълалари жилваланиб, кўзгуда турфа ранглар ҳосил қилаётганида, атрофимга бекорчи одамлар йиғила бошлади. Улар кўзгуни харид қилишни хаёлларига ҳам келтиришмас, шунчаки текин томоша бор жойдан қуруқ қолишни хоҳламайдиган тоифалар эди. Соппа-соғлом, қолаверса умрида лоақал бир маротаба одамга ўхшаб фикрлай бошлаган ўз ҳамшаҳарларини овсарга йўйиб мазах қилиш ва ҳузурланиш учун тўпланаётган бу оломон, асаб бузишга арзимаслигини, эътиборга лойиқ эмаслигини тушуниб турган бўлсам ҳам, ўз умримнинг нечоғлик зерикарли ва маънисизлигини ҳис қилиб ўксиндим.

Борхес Ибн Рушд сиймосини тасвирлаётиб, гўё ўз устидан кулмоқчидек: «Баъзида излаётган нарсамизнинг шундоқ ёнимизда эканлигини пайқамаймиз», деб бекорга киноя қилмаган. Мен ҳам балки бир умр мана шу Кўзгудаги Одамни ва унинг кўзларидаги маъюслик қаърига ғарқ этилган орзу-хаёлларни излаб... қўмсаб яшагандирман? Ахир турмушнинг ўткинчи қувончу ташвишлари билан ўралашиб, беҳудага ақл ўзини сарфлашини, руҳ эса англаниш даражасига етолмай хўрланишини кўплар билмайди-ку! Ҳар ҳолда, Кўзгудаги Одам риоя қилаётган сукут, ўзи мансуб бўлган дунё ҳаётининг ибтидоси ва тугал мақсади ҳақида тасаввур ҳосил қилиш учун менинг фикр-мулоҳазаларимга зор эмасди. Қолаверса, унинг кўзларидагидек беғубор ва маъсум хаёлни мен ҳали ҳеч қаерда учратмагандим. Бу хаёл олдида, ҳатто Мона Лиза ҳам — агар имкони бўлса — ўзининг ҳали у қадар мукаммал ва бокира эмаслигини тан олган бўларди. Мангуликни севадиган одамларгагина хос битта ҳақиқат бор. Уни «Лаҳза, агар абадиятга қўшилса, агар у вақтдан чиқиб кетишнинг йўли бўлса, агар у Кирхегардт* таъкидлаганидек, вақтнинг эмас, мангуликнинг зарраси бўлса, қадрлидир...» деб Бердяев зап ифодалаган. Кўзгудаги Одамнинг маъюс кўзларига термулиб, мен айнан шунақа қадрли лаҳзага жо бўлаётган сирли ҳолатни бошимдан кечираётганимни тушундим. Шивир-шивир қилиб кулаётган атрофимдаги одамларнинг нафсониятимга тегаётганлари эмас, бошқа — муҳимроқ сабаб билан, шу сонияда ёлғизликка ва жимликка илҳақ эдим. Умр ўткинчи ҳодиса эмас ва кўплар хаёл қилаётганидек, бу дунёга меҳмондек келиб кетишдангина иборат ҳам эмас деган фикр қаёқдандир миямга келди-ю, бу фикрдан негадир илҳомландим: томирларимда ўлимни енгишга, вақт қобиғини ёриб чиқишга ташна ниманингдир борлигини ҳис қилиб (унга изн берсам кифоядек ва гўё шу билан ҳаёт ўзгариб қоладигандек), жўшқин бир интиқлик туйдим ва ўз хаёлларимдан ўзим тўлқинлана бошладим. Кўзгудаги Одам пешонамга битилмай қолган қайсидир саодатнинг сояси янглиғ, менга илоҳиётга тааллуқлидек туюлаверди... Хаёлим оҳангларига ғарқ бўлиб, беғубор болалик ва ўспиринлик дамларимни эсладим. Юлдузлари ёнаётган сеҳр-синоатга тўла сокин кечаларда бедор бўлиб, руҳим нималарга ташнаю-зорлигини тушунолмай, қалбимни лиммо-лим тўлдирган соғинч эпкинларидан энтикканларим кўз олдимга келди. Кейинчалик кундалик дафтаримда шундай сатрлар пайдо бўлганди: «Нафақат сукунатни тинглаш ва гўзалликни ҳис қилиш, яна нафосатга... адолатга соғинч ва ташналик туфайли ҳам одам ўзини чуқурроқ англайди...» Кўзгудаги Одамнинг маъюс кўзларида, балки ўша хаёлларнинг янграмай қолган садолари оқаётгандир? Қанчалик ғалати эшитилмасин, шунақа фаразга ҳам кўникиш мумкин. Фақатгина ўлимга кўникиш оғир. Ўлимга!...

Хаёлимни бўлиб, мотори ўт олдирилган таксининг тоқати тоқ бўлган ҳайдовчиси: — Ҳой, бола! — деб қолди. — Инсофинг борми ўзи? Яна қанча пойлашим керак?

Оломон ўртасида гурра кулги кўтарилди.

Кўзгудаги Одам бир сесканди-да, худди уйқудан уйғонган ва мени энди кўраётган одамдек, тикилиброқ кўзларимга қаради. Кўнглимда нималар кечганини айтишим қийин. Лекин, Кўзгудаги Одам ўз кўзларига ишонолмаётгандек, мен томонга қўлини чўзганида, ҳамма нарса: кўм-кўк осмон бетида тутунли из қолдираётган самолёт — учишдан, йўловчилар — юришдан, трамвай — тарақ-туруқ югуришдан, дарахтдаги қушлар — сайрашдан, бозор — ғовур-ғувурдан, атрофимга йиғилганлар эса — нафас олишдан... таққа тўхтади.

Бир лаҳзагина қотириб қўйилган шаҳар ҳаёти, назаримда безовта бўлмаслигимизни кўзлаган тақдирнинг мен ва Кўзгудаги Одам учун ноёб инояти эди... Буни тушунмасликнинг иложи йўқлиги туфайли, ишонч билан айтишим мумкинки, агар Кўзгудаги Одамнинг нафис бармоқлари юзимга тегар-тегмас кўзгу ғойиб бўлмаганида ва у хўрсинмаганида, ўша ноёб лаҳзалар ҳали узоқ чўзилган ва ҳеч ким бу ёқимли сукунатни бузишга журъат этолмасди...

«Шунақаям маъюс бўладими одам?» — шивирлади Кўзгудаги Одам ва ўша заҳоти қотиб қолган ҳаёт ҳодисалари ҳаракатга келиб, жонланди. Дарахтдаги қушлар чириллади, трамвай тарақа-туруқ юриб кетди, орқамда кимдир шанғиллади, бозор гувиллаб ари уясига айланди, кимдир чийиллаб кулди, кимдир шеригини бўралаб сўка бошлади... Кўзгудаги Одам эса, бу дунёнинг ғалваларига бефарқлигини яшириб ҳам ўтирмай, орқасига тисарилиб, ариқдан катта йўлга ҳатлаб ўтди-да, кутавериб асаби бузилган ҳайдовчига бир нима деб, таксига ўтирди...

Изоҳ:
* Кирхергардт деганда Бердяев экзистенсия таълимотининг отаси, Камю ва Сартрлар туфайли оммалашиб кетган даниялик диншунос ёзувчи Керкегор Сёренни назарда тутади.

ОТАДАЙ МЕҲРИБОН

Яхши одам ҳақида ёзиш ҳузур бағишлайди, қалбларда қувонч уйғотади. Мен 70 баҳорни кўрган дўстим ва қадрдоним Азиз Пўлатович Қаюмов тўғрисида дил сўзларимни изҳор этмоқчиман.

Азиз Қаюмовни ярим асрдан бери биламан. Бу даврда унинг ҳаёти, фаолиятини ҳар томонлама ўрганиб чиқдим, ёзган асарларини обдан мутолаа қилдим. Бу йилларда дўстимизнинг катта олимлиги, яхши ташкилотчи раҳбарлиги, билимдон, меҳрибон илмий устозлиги, олижаноб инсонлиги яққол намоён бўлди.

Азиз Қаюмов Тошкент Давлат университетининг Шарқ факултетининг биринчи курс студенти (1944 йил)лигидан Ўзбекистон Республикаси фанлар академиясининг академиги (1995)гача бўлган шонли, порлоқ йўлни босиб ўтди. Бу даврда у адабиётшунослик илмига жуда катта ютуқлар олиб кирди, ундаги кўп кемтик, бўш ўринларини пухта илмий тадқиқотлар билан тўлдирди. Ҳозирги кунда адабиётшунослик фанини Азиз Қаюмовсиз тасаввур этиш мумкин эмас.

Нодираю Увайсий, Ғозию Ҳозиқ, Аҳмад Фарғонию Заҳириддин Бобур, Фурқату Муқимий ва Баҳоуддин Нақшбанду Жомийлар устида гап кетганда, улар ҳақида жиддий тадқиқотлар яратиб қўйган Азиз Қаюмов биринчи навбатда кўз олдимизга келади.

Олимнинг ижодий фаолиятида айниқса XVIII ва XIX асрлардаги Қўқон адабиётини ўрганиш ва тадқиқ этиш соҳасидаги монографияси ҳамда ғазал султони Алишер Навоийга бағишланган китоблари алоҳида таҳсинга сазовор.

У «Қўқон адабий муҳити» (1961 йил) тадқиқотида адабий ҳаракатнинг марказларидан бирига айланган шаҳарда жуда катта, талантли ижодий кучлар йиғилганлиги, шоирларнинг ҳар бирининг ўзига хос хусусиятлари, миллий ўзбек мумтоз адабиётига олиб кирган бадиий дурдоналари ҳақида кенг фикр юритилади.

Азиз Қаюмов биринчи бўлиб, бешта достон ҳақида бешта китоб ёзиб, илмда ўзига хос «Хамса» яратган десак хато бўлмас.

Булардан ташқари улуғ алломанинг бутун ижодини ва жўшқин ҳаётини кенг қамраб олган «Алишер Навоий» монографиясини ҳам яратиб, навоийшуносликка катта ҳисса қўшган.

Азиз Қаюмов билан мулоқотда бўлсангиз, турмуш ва фаннинг турли соҳалари бўйича баҳсга киришсангиз, у ғазал султонининг асарларидан катта ва кичик парчаларни завқ билан келтириб, гапларининг мазмунини бойитади, мулоҳазаларининг ҳаққонийлигини исботлайди, муноазарани ўзининг фойдасига ҳал қилади. Бунда ҳам олимнинг буюк шахсга бўлган муҳаббати барқ уриб туради.

Азиз Қаюмов кенг қамровли олим. У адабиётнинг ўн асрлик бутун тарихини, янги давр бадиият оламини, ундаги барча қаламкашларнинг ижодини жуда яхши билади. У ўз мутахассислигидан ташқари фаннинг кўп соҳаларининг ҳам билимдонидир.

Қайси бир даврни, қайси бир шоир ёки ёзувчини сўраманг, у сизга батафсил маълумот беради.

Унинг Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Берунийга бағишланган китобларини ўқисангиз, гапларимнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилишингизга аминман.

Хўш, олимимиз илмий ижодининг ўзига хос хусусиятлари нимада? Биринчидан, у ҳамма биладиган, бошқалар айтиб кетган масалаларни, фикр ва мулоҳазаларни қайтармасдан, адабиётшуносликка янги гапни, янги муаммони олиб кирди. Иккинчидан, тадқиқотлари кенг қамрови, илмий пухталиги билан ажралиб туради. Учинчидан эса, даврни, қаламкашнинг ижодини ҳаққоний ёритади. Баъзи олимларимиз замонасозлик қиламиз деб, ижодкорларнинг қулоғидан тортиб, давр мезонларига мослаштириб изоҳлаганлар. Жамият талаблари ўзгариши биланоқ, ўша шоир ва ўша асарни бошқача талқин қилишга ўтиб оладилар. Яна замон қандай вазифалар қўйиши мумкинлигини кутиб, қаламларини чархлаб турадилар. Азиз Қаюмов тадқиқотларининг қиммати ва аҳамияти шундаки, уларга қатъий асос қилиб шоирларнинг ҳаққоний ҳаёти ва улар ижодининг барқарор омиллари олинган. Шу сабабдан ҳам олимнинг бундан ўттиз-қирқ йил олдин яратган китоблари ҳозирги кунда ҳам аҳамияти ва қимматини йўқотмаган. Агарда муаллиф уларни қайта ишлаган бўлса, бу вазифани китобларини кенгайтириш, тўлдириш, бойитиш мақсадида бажарган.

Ҳаёт, мустақиллик даври Азиз Қаюмовнинг фандаги илмий принсиплари, ижодий позитсияси тўғрилигини кўрсатди.

Азиз Қаюмов 1954 йилда филология фанлари номзоди, 1961 йилда эса фан доктори илмий даражасини олди. У Республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги давлат мукофотининг совриндори, қўш-қўш орденлар, медаллар, фахрий ёрлиқлар олиши ҳам ўша ижодий меҳнат, кунни тунга улаб, машаққатли илмий изланишларнинг самараси сифатида юз беради.

Ёш илмий кадрларни тайёрлаш ва уларни фанда вояга етказишда Азиз Қаюмовнинг хизматларини мамнуният билан тилга оламиз.

Азиз Қаюмов шогирдларига отадан ҳам афзал устоз. Устоз уларни фанда тезда парвоз қилишлари учун барча имкониятларини туғдиради. Уларга ҳар қадамда илмий ёрдамини бериб боради. Ҳозирда мамлакатимизнинг қайси бурчагига борманг, улар лаббай деб, олдингиздан чиқиб келадилар. У фақат ўз китоблари билангина эмас, балки шогирдлари билан ҳам ном чиқарди.

Азиз Қаюмов қайси лавозимни эгалламасин, ишнинг кўзини билиб бошқаради. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтининг директори (1958-1961 йиллар) бўлиб ишлаганда илмий жамоатчиликнинг ҳурмат-иззатига сазовор бўлди. Бунга у парокандаликка учраб бораётган фан даргоҳининг қаддини кўтариш, илмий ходимларнинг бошини қовуштириш, кадрларнинг ўсишини таъминлаш, қисқа қилиб айтсак, жамоада соғлом иқлим туғдириш туфайли эришди.

Азиз Қаюмов 1961-1963 йилларда собиқ Марказкомнинг фан

ва маданият бўлимида мудир бўлиб ишлади. Олим имконияти борича фан ва маданият соҳасининг ҳар бир тармоғида адолат ва ҳаққонийлик билан иш юритишни, кадрларга меҳр-оқибат кўрсатишни талаб қилди ва иложи борича амалга оширди. Шу олижаноб принсипларини маданият вазири ва биринчи ўринбосари (1963-1964 йиллар), айниқса Ўзбекистон Кинематография давлат қўмитасига раис (1964-1974) йиллар давомида яққол кўрсатди. Қийин даврларда Азиз Қаюмов раҳбарлигида ўнлаб-йигирмалаб бадиий филмлар яратилди, баъзилари эса пухта асарлар бўлиб, жаҳон экранларини айланиб чиқди.

Республика раҳбарияти ишчан ташкилотчини оғир участкаларга ташлади, йўқ нарсани бор қилиш ёки тиклаш, ривожлантириш учун ундан самарали фойдаланишди. Марказий Осиёда биринчи маданият институти ташкил қилиш лозим бўлганда, раҳбарларнинг кўзи яна Азиз Қаюмовга тушди. У 1974–1979 йиллар давомида ректор бўлиб ишлаб, катта бир маданият ўчоғини барпо қилишга, оёққа турғазишга, маданият соҳасида кўплаб кадрлар тайёрлашга йўл очишига бош-қош бўлди. Биринчи бўлиб йўл очиш жуда қийин ва мураккаб иш.

Ташаббускор олимимиз Ҳамид Сулаймоновнинг не-не машаққатлар билан, кечаю кундуз меҳнат қилиб тер тўкиши билан пайдо бўлган қўлёзмалар институтига жуда билимдон раҳбар керак эди. Бундай раҳбар Азиз Қаюмов деб топилди. Мана ўн етти йилдирки, бу фан даргоҳида белни маҳкам боғлаб астойдил меҳнат қилмоқда. У Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутати ҳамда Миллий тикланиш демократик партиясининг раҳбари сифатида жамоат ишларида фаол қатнашиб, мамлакатимизнинг мустақиллигини мустаҳкамлашда улкан ҳиссасини қўшиб бормоқда.

Хўш, унинг йилдан-йилга, даврдан-даврга обрўйини оширган сир нимада? Бу сир унинг иш услубида. Хўш, бу қандай услуб? Услубининг туб моҳияти инсонларга яхшилик қилиш, оғирини енгиллатиш, дардига малҳам бўлиш, мушкулини осон қилиш, кўнглини олиш.

Азиз Қаюмов қаерга бормасин, қаерда ишламасин, ўша ерда муҳитни соғломлаштиришга, жамоани меҳнатга, ижодга йўналтиришга астойдил ҳаракат қилди. Жонбозлик билан ишлаган, ўз касбини севган, ваъдаларини устидан чиққан ходимларнинг бошини силади, руҳлантирди, дангасароқ, вазифаларига масъулиятсизроқ қараган, лоқайд кишиларнинг эса кўнглига йўл топиб, уларни ишга сола билди.

Унинг раҳбарлик услубининг хусусияти шундаки, кимдир унга ёмонлик қилса ёки ўринсиз танқид остига олса, у ўша одамдан ўч оламан деб болтасини кўтариб юрмас эди. Аксинча, унга иложи борича мурувват кўрсатиб, катта ижодий меҳнат қилиб уни уялтириб қўярди.

Азиз Қаюмов оғир вазиятга тушиб қолганда ҳам, унга ёки адолатли бир ходимга маломат тошлари отилганда ҳам ўзининг муносиб мувозанатидан чиқиб кетмасди, овозини кўтариб гапирмас эди. Бундай шароитларда у ҳар бир нарсани мантиқ кучи билан, босиқлик билан асосларди, ҳақиқатни рўёбга чиқишига эришарди.

Унинг ҳақгўйлиги баъзан ўзига катта зарар етказган ҳоллари ҳам учраган. Фақат икки мисол келтириш билан кифояланамиз. Йирик археолог-олим Яҳё Ғуломов юқори ташкилотга хат ёзиб, тарихий ёдгорликларга аҳамият берилмаётганлиги, айримлари нураб, бузилиб кетаётганлиги ҳақида рост гапларни айтган эди. Бу хат муҳокама қилиниб, шикоятчига жуда қаттиқ танбеҳ берилади. Кўпчиликнинг ичида ҳақиқатни ҳимоя қилиб, калтак еган бирдан-бир шахс Азиз Қаюмовдир.

Маълумки, атоқли адибимиз Абдулла Қаҳҳорнинг «Тобутдан товуш» («Сўнгги нусхалар») комедиясига партия матбуотида ўта салбий тақриз босилиб чиқади. Бу асар муҳокама бўлганда дадил туриб ҳимоя қилганлардан бири ҳам ҳурматли олимимиз бўлади. Бу ҳимоя ҳам унга қимматга тушди. Бунга қарамасдан у устозлари ўргатгандай «Гар келса қилич бошимга, айтарман ростин» қабилида амалий иш қилди.

Азиз Қаюмовнинг бундай фазилатлари эгаси бўлишида олган тарбиясининг роли шубҳасиздир. У биринчи навбатда отаси Пўлатжон домладан сабоқ олган. У киши жуда мулла бўлганлар, мумтоз адабиётни сув қилиб ичиб юборганлар. «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи» унвонига сазовор бўлганликлари ҳам бежиз эмас. Юзлаб, минглаб болаларга илм бериб тарбиялаганлар. Буларнинг биринчи қаторида икки фарзандлари — Азиз ва Лазиз Қаюмовлар турган.

Олимимизнинг иккинчи тарбиячиси — йирик давлат арбоби Усмон Юсупов эди.

Усмон Юсупов Қўқонда бўлганида Фазлиддин Қори ижросида «Уйнар» ашуласини эшитади ва унинг муаллифи билан қизиқиб қолади. Унинг муаллифи эса мактаб ўқувчиси Азиз Қаюмов эканлигини эшитиб, уни чақириб суҳбатлашади. Талабадан нима ниятинг бор, деб сўраганларида — «ўқиш» деб жавоб беради. Усмон Юсупов уни Тошкентга кўчириб келиб, ўз хонадонида олиб туриб ўқишига барча имкониятлар туғдиради. Бу йирик арбобнинг ҳаёт тарзи ёш студент учун жуда катта мактаб бўлди. Ундаги яхши фазилатларни ўрганишга, ўзлаштиришга жон-дили билан ҳаракат қилди. Ҳалоллик, поклик, камтарлик, садоқатлик, меҳрибонлик сифатлари Азиз Қаюмовга отадан ўтиб, Усмон Юсупов фаолияти ва тарбияси билан қатъийлашди, буюк зот Алишер Навоий ҳаёти ва ижодидан руҳланиш ва қаҳрамонларидан ибрат олиш билан бойиди.

Азиз Қаюмовнинг олижаноб инсоний фазилатларини тасдиқловчи жуда кўп фактларни келтириш мумкин. Қайси бир олим ёки илмий ходим ёки уни билган зиёли билан сўзлашманг, улар оғзини тўлдириб, олимимиз ҳақида завқ-шавқ билан гапирадилар. Биз жуда кўп мисоллардан фақат иккитасини келтирамиз. Ўзбекистон Фанлар академиясига сайлов арафасида мумтоз адабиёт мутахассислиги бўйича мухбир аъзоликка бир ўринга икки номзод — Азиз Қаюмов ва Ботир Валихўжаевлар кўрсатилган. Муҳокама вақтида тарихимизда кўрилмаган ажойиб ҳодиса юз берди. Азиз Қаюмов минбарга чиқиб, рақибини кўкларга кўтариб роса мақтади ва уни сайлаш лозим деб оёғини тираб туриб олди. Илгари ҳамиша номзодлар ўз рақибларини қандай йўллар билан бўлса ҳам камситишга, уларнинг «нуқсонлари»ни топиб қоралашга ёки шогирдларини ишга солиб, уларнинг оёғидан тортишга ҳаракат қилинарди. Энг инсофлилари эса бетараф бўлиб тураверардилар. Азиз Қаюмовнинг бу иши ҳаммани ҳайратга солди. Унинг олижаноблиги, юксак инсонийлиги шунда ҳам намоён бўлди.

Иккинчи мисол Азиз Қаюмовнинг шогирди Тамила Ғафуржонова билан боғлиқ. Бу шогирд номзодлик диссертатсиясини ёқлаётганда устозини сенга шунчалик ёрдам бериб, сени вояга етказса-ю сен унга тош отасанми? — десак, у домламнинг ўзи танқид қилгин, деб буюрдилар деб қолди-ку! Мана сизга инсонийлик ва ўзига зарар бўлса ҳам, ҳақиқатни тан олиш.

Азиз Қаюмовнинг кундан-кунга, йилдан-йилга обрўйининг ошиб бориши, халқ ўртасида машҳур бўлиб кетишининг сабаблари мана шунда. Йирик олим, одил ташкилотчи, жонкуяр илмий раҳбар, дили пок, иймони бақувват устоз, истеъдодли нотиқ, олижаноб, камтар шахс Азиз Қаюмов билан бирга ишлаш, у билан мулоқотда бўлиб, суҳбатини олиш роҳат бағишлайди инсонга.

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ,
профессор

Устоз Азиз Қаюмов етмишни қоралаб қўйдилар. Эл-юрт муҳаббати билан яшаб ижод этган инсон умрини азим дарёга қиёс қиладилар. Ростдан ҳам, одамнинг азим дарё каби умр бўстонларини сероб қилиб ўтмоғи не бахт!

устознинг таваллуд куни арафасида кўрган-кечирганларидан бир шингил ҳикоя қилиб беришларини сўрадик. Устоз мамнуният билан рози бўлдилар ва кундалик дафтарларидаги қайдлардан ажиб лавҳалар тақдим этдилар.

Табаррук ёшингиз қутлуғ бўлсин!

АЗИЗ ҚАЮМОВ

ВАТАНИМ ГАРДИ ТЎТИЁ КЎРИНУР...

(УСТОЗЛАРДАН ЭШИТГАНЛАРИМ АЙРИМ ЛАВҲАЛАР)

Усмон ота Юсупов дер эдилар:

Киши учун энг азиз ва мўътабар нарса ватан тупроғидир. Бир ҳовуч она ер тупроғини кўзига суртадиган ватанпарвар ҳақиқий инсон бўлади.

Устоз шоир Чархий эса худди шу фикрни назм либосида кўрсатганлар:

Кўзимга ҳур ватаним гарди
тўтиё кўринур
Анинг муҳаббати ҳар бир кўнгилда жо кўринур.

Усмон ота Юсупов деган эдилар:

Агар сен чин фидойилик билан ўз халқинг учун хизмат қилсанг, миннатдор халқ сени ўз фарзандим деб атайди. Ҳақиқий инсон учун бундан ортиқ мукофот ва шараф бўлмоғи мумкин эмас!

* * *

Академик, шоир Ғафур Ғулом ҳикоя қилиб эдилар:

Бир куни бу киши Тошкентдан Қўқонга автомобилда сафарга чиққанлар. У вақтда Сирдарё кўприги йўқ эди. Қўқон томонга паром орқали ўтилардй. Паром нариги соҳилда экан. Бир соатдан ортиқроқ кутмоқ керак. Ғафур Ғулом ўйланиб турганларида бир йигит келиб у киши билан саломлашган ва деган:

— Ғафур ака, ош қилган эдик, дам-товоқ кўтарилди. Марҳамат қилиб биз билан шу ошдан тановул қилсангиз.

Шоир мамнуният билан розилик берган. Боғда дастурхон атрофида ҳам ошхўрлик, ҳам хуш суҳбат бўлган. Шундан кейин паром ҳам етиб келган. Йигитлар меҳмонни ҳурмат билан кузатиб қўйганлар.

Ғафур Ғулом домулла бу ҳикоядан хулоса қилиб дедилар:

— Кишилар ҳар кимга ҳам ўз ошини егизавермайди. Фақат ҳурмат қилган кишисинигина ошга таклиф этади. Элнинг бундай ҳурматини қадрламоқ керак.

Ғафур Ғулом ўз халқини жону дилдан севган, ҳозирги таъбирга кўра элим, юртим деб куйиб ёниб яшайдиган бир зот эдилар. Шунинг учун Ўзбекистон халқи бу кишини жону дилдан севган. Бу аён ҳақиқатдир.

Бу аҳволни шарҳ этиб устоз Ғафур Ғулом деганлар:

— Менинг ўз халқимга бўлган муҳаббатим менга халқимнинг муҳаббати бўлиб қайтди.

* * *

Академик, шоир, ёзувчи Ойбек домулланинг 50 ёшга тўлганлари 1955 йилда Тошкентда кундузи Ўзбекистон Фанлар Академиясининг мажлислар залида, кечқурун эса Навоий номидаги опера ва балет театри биносида нишонланди. Домулла ў вақтда бир оз бетоб бўлиб сўзлашга қийналар эдилар.

Фанлар Академиясидаги йиғилишда табриклардан сўнг Ойбекнинг жавоб сўзини Солиҳ Қосимов ўқиб бердилар. Бу нутқ Ойбекнинг қуйидаги сўзлари билан тугалланар эди. «Мен ўз куч ва қобилиятимни бутун ҳаётим давомида мен учун бениҳоя севикли бўлган ўзбек халқимга бағишладим. Шу билан чексиз бахтиёрман».

* * *

1956-57 йиллар. Мен ЎзФА Шарқшунослик институтида ишлар эдим. Ўша вақтда институт директори Собоҳат Азимжонова иккимиз Бобур шеърларини нашрга тайёрламоқда эдик.

Бир куни ишдан қайтаётганда трамвайда Ойбек домуллани учратиб қолдим. Дарҳол салом бердим, сўнг икковимиз сўзлашиб кетдик. Домулла ҳозир қандай иш билан банд эканимни сўрадилар. Мен Бобур шеърларини нашрга тайёрлаётганимизни айтдим. Бобур номини эшитгач, Ойбек домулланинг кўзлари яшнаб, чеҳраларида ажиб бир чароғонлик пайдо бўлди. Вужудларини кучли ҳаяжон қоплади. Домулла тўлқинланиб дедилар:

— О, жуда яхши, жуда яхши. Зўр, жуда зўр шоир. Ишланг, чиқади.

Бобур шеърлари 1958 йили Ўзбекистон Фанлар Академияси нашриётида босилиб чиқди ва ўша йили Андижонда Бобур туғилганига 475 йил тўлиши муносабати билан бўлиб ўтган тантаналарда жамоатчиликка тақдим этилди.

* * *

1968 йили сентябрь ойида Болгариянинг Варна шаҳарида ҳар йили ўтказиладиган миллий кинофестивалда меҳмон бўлган эдим (мен у вақтларда Ўзбекистон кинематография давлат комитетида ишлар эдим). Сафоли куз эртаси. Қора денгиз соҳилидаги санаторийлардан бирида айвонда машҳур шоир Расул Ҳамзатов иккимиз суҳбат қуриб ўлтирар эдик. Кейин москвалик икки меҳмон ҳам келиб бизга қўшилди. Суҳбат секин-аста гўзаллик, аёл латофати, уларнинг бадиий тасвири мавзуига кўчди. Хонаси келиб қолгани туфайли мен суҳбатдошларга Бобурнинг маснавийларидан бир байтни ўқиб бердим:

Ўпсам аёғин қўйиб юзимни
Суртиб анга дам-бадам кўзимни.

Сўнг бу байт мазмунини қўлимдан келганича рус тилига таржима қилдим.

Шу вақт бирдан бир нарса қаттиқ қарсиллаб кетди. Расул Ҳамзатов сакраб ўрнидан туриб шовқинли овоз билан гапира бошлади. Мен бу кутилмаган шовқин-сурондан ҳайратда қолдим. Бирор кутилмаган кор-ҳол бўлдими деб хавотирга тушдим. Хайрият, ундай эмас экан.

Шоир Расул Ҳамзатов ҳалиги байтнинг мазмунини билгач, икки қўли билан столни қарс этиб уриб ўрнидан туриб кетган эди. У ҳаяжон билан дер эди:

— Мана ҳақиқий шеър, мана гўзаллик, мана том маънодаги шеърият! Оҳ, сиз ўзбекларда қанчалар буюк назм яратилган эди...

Шундай қилиб бутун вужуди шеър, адабиёт эҳтироси билан йўғрилган икки буюк ижодкор — Ойбек домулла ва шоир Расул Ҳамзатовнинг Бобур шеъриятига қанчалар тўлқинли ёндашганларининг шоҳиди бўлганман. Шунинг учун ҳам янги авлодга бу лавҳаларни ҳикоя қилмоқни лозим топдим.

ЭРОН ТААССУРОТИ

Давоми. Боши ўтган сонда

Эронликлар қадимдан ўта хушмуомала, меҳмондўст, нозик таъб ва нотиқ ҳисобланадилар. Мазкур фазилатлар бугун ҳам боқий эканлигини ўз сафарим чоғида кўрдим. Бу энг аввало Тошкент — Теҳрон йўналишида учиб бораётган самолётда хушбичим кийинган ёш йигит ва қизларнинг (стюарт ва стюардесалар) хизмат кўрсатиш тарзлари ва муомалаларида кўзга ташланди. Теҳрон аэропорти ҳам ниҳоятда чиройли ва озода, иш тартиби ҳам юқори даражада, ортиқча асаб бузарликларга ўрин йўқ. Аэропортдан чиқишимиз билан электр нурлари билан чарақлаётган ва ўн минглаб автомашиналар ҳаракат қилаётган файзли шаҳар кўзга ташланди. Бизни самимона қарши олган ниҳоятда камтарин ва хушмуомала Араб исмли ёш олим йўл-йўлакай шаҳарни таништириб борди. Бизда айниқса «Озодлик» монументи ва майдони катта таассурот қолдирди.

XVI асрдан бошлаб Эронда ислом динидаги шиа мазхаби давлат даражасидаги расмий дин сифатида расмилаштирилган. Эрон аҳолисининг аксар қисми шу мазхабга эътиқод қилади. Шиаликнинг асосий мазмуни шундан иборатки, унга кўра Али ибн Абу Толиб ва унинг авлодларигина Муҳаммад пайғамбарнинг ягона қонуний ворислари ва маънавий давомчилари бўлишлари мумкин.

* * *

1979 йили Эрон Ислом Республикасига асос солинди. Ҳозирда мамлакат аҳолисининг умумий сони 60 млн. кишидан ошиб, унинг тахминан 46 фойизи форслар, 17 фойизи туркий тилли аҳоли, қолганлари курдлар, араблар ҳамда бошқа миллатлардан иборатдир. 1792 йилдан эътиборан Теҳрон Эрон пойтахти ҳисобланади. Бу шаҳарда ўрта ҳисобда 10 млн. аҳоли истиқомат қилади. Шаҳарнинг кўчалари обод, кўплаб майдон ва истироҳат боғлари мавжуд. Шунингдек, ўрта ва олий ўқув юртлари, илмий тадқиқот марказлари, маданий, санъат муассасалари, маиший хизмат тармоқлари ҳам кўп. Қатор осмонўпар биноларни ҳам кўриш мумкин. Гиламчилик, қиматбаҳо тошлар, археология, антропология, ойначилик, сополчилик, табиат тарихи, миллий сарой каби йигирмага яқин музейлар фаолият кўрсатмоқда. Музейлар турли ноёб намуналарга бой.

Сафаримиз илмий бўлгани учун ҳам табиий равишда биринчи кунiёқ эронлик ҳамкасбларимиз билан учрашдик. Эрон Ташқи ишлар вазирлигининг Марказий Осиё ва кавказни ўрганиш илмий-тадқиқот марказида ўнга яқин эронлик йирик ҳамкасбларимиз билан учрашдик. Эрон Ташқи ишлар вазирлигининг марказий Осиё ва кавказни ўрганиш илмий-тадқиқот марказида ўнга яқин эронлик йирик олимлар билан Туркистон ва Эрон халқларининг ўтмиш ва ҳозирги замон тарихи бўйича қизғин суҳбат қурилди. Чунончи, суҳбат давомида тарих фанининг бош манбаи қўлёзмалар устида тўхталиб ўтилди, Эронда бизнинг тарихимизга оид кўплаб нодир асарлар борлиги маълум бўлди. Кейинги куни тадбиримиз янада катталашди. Шу куни ташкил қилинган катта йиғилишда эронлик олимлар ва мутахассислар учун ўзбекистон тарихи бўйича маъруза қилиб бердик. Кўплаб саволлар бўлди. Уларнинг барчасига баҳоли қудрат жавоб берилди. Теҳронда бўлиб ўтган мазкур илмий мулоқотлар, фикр алмашишлар, йиғилишлар шуни кўрсатдики, эронликларнинг юртимизга нисбатан қизиқиши ва ҳурмати ниҳоятда катта. Улар ҳар икки мамлакат ўртасидаги тарихан шаклланган дўстона алоқаларни ёритиб бориш, оммалаштириш ва илмий ҳамкорликни кучайтириш алоқаларни ёритиб бориш, оммалаштириш ва илмий ҳамкорликни кучайтириш мақсадга мувофиқлигини алоҳида таъкидладилар. Мен яна шунинг гувоҳи бўлдимки, эронликлар учун Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиб, истиқлол йўлидан бориши катта қизиқиш уйғотмоқда. Чунончи, суҳбат чоғида ҳам, йиғилишда ҳам Ўзбекистоннинг мустақилликка қандай эришгани ва бунда Ислом Каримовнинг жасорати ва донолиги катта рўл ўйнагани, Ўзбекистон Марказий Осиёда биринчи бўлиб озодликка чиққани ва қўшни республикаларни ҳам шу йўлдан боришга даъват этганини сўзлаганимда йиғилганларда катта таассурот қолдирди.

* * *

Сафарнинг учинчи куни XVI аср машҳур шоири Фузулийнинг 500 йиллик тўйига бағишланган тантанали йиғилишда қатнашдим. Унда Эроннинг давлат арбоблари, олимлари, дин пешволари, жамиятнинг бошқа тоифа вакиллари ҳамда Озарбойжон, Туркманистон, Туркия, Тожикистон ва бошқа мамлакатлардан келган меҳмонлар ҳозир бўлдилар. Йиғилишга яхши тайёргарлик кўрилган бўлиб қизиқарли ва сермазмун ўтди. Камина ҳам минбарга чиқиб шундай сўзларни айтдим: «Ассалому алайкум, азизлар! Мен Сизларга Фарғоний, Хоразмий, Форобий, Ибн Сино, Бухорий, Улуғбек ва Навоий ватанидан саломлар келтирдим. Биз 130 йил қарамликда, мулксизлик ва динсизликда яшадик. Ниҳоят Президент Ислом Каримов бошчилигида Ўзбекистон мустақиллиги тикланди. Бу Марказий Осиёдаги бошқа республикаларни мустақилликка чорлаган биринчи чақириқ ҳисобланди. Мустақиллик шарофати билан Туркистон Эрон билан қадимги алоқаларини тиклади. Узоқ даврларданоқ бизда Фирдавсий, Саъдий, Хофиз Шерозий каби буюк шоиру фузалоларни қадрлаб келганлар. Агар Фузулий ҳақида сўз юритсак, ул зот мамлакатимиз ва халқимиз ичида шунчалар оммалашиб кетганки, агар Фузулийнинг ҳам ватани Ўзбекистондан саломлар келтирдим десам, муболаға бўлмайди. Мен 1943 йил 20 ёшимда иккинчи жаҳон уруши жабҳасида эдим. Кейинчалик таниқли ўзбек шоири бўлиб етишган дўстим ва қуролдошим Зоҳиджон Обидов бизларга Фузулий шеърларидан ўқиб бергани ҳали-ҳали ёдимда. Улуғ шоирнинг сўзларини эшитиб ниҳоятда оғир шароитда бўлишимизга қарамай руҳимиз кўтарилар, келажакка умид кўзлари билан қарардик. Хуллас, Фузулий шеърияти шу қадар таъсирчанки, у еру осмонни, дарё ва океанларни, Россия ўрмонларини қоплаган. Шубҳасиз унинг шеърияти кишилар қалбида абадул абад яшайверади». Камтарин бу чиқишим боис танаффус пайтида кўплар олдимга келиб қўлларимни қаттиқ қисиб ўз миннатдорчиликларини билдирдилар.

* * *

Тўртинчи куни эрта билан машинада Қум ва Исфахон шаҳарлари томон йўлга чиқдик. Чамаси икки саотлардан сўнг Қум шаҳрига етиб бордик. Бу ерда ҳам файзли кўчаларда икки томонда кўплаб дўконлар саф тортган, уларда турли-туман маҳсулотлар савдоси қизғин. Шаҳарда Оятулло Маръаший Нажафий томонидан таъсис этилган эллик минг номдаги асарларни ўзига жо этган қўлёзмалардан иборат кутубхона бор Диққатга сзовори шуки, турли соҳалар ва турли халқлар тарихи, маданиятига алоқадор нодир қўлёзмаларни сақлаш, таъмирлаш, ўрганишда ҳукумат алоҳида ғамхўрлик кўрсатаётган экан. Барча ишлар замонавий техника асосида йўлга қўйилган. Қум кутубхонаси дунёдаги энг бой қўлёзма хазиналаридан биридир. Бу кутубхона, хусусан, унинг асосчиси Оятулло Маръаший Нажафий номи билан боғлиқ яна бир маълумотни келтирмоқчиман. Илм ва маърифатга бутун умрини бағишлаб, қўлёзма асарларига тамом меҳрини берган Оятулло ўлими олдидан жасадини кутубхона кираверишига дафн этишни васият қилиб, илм излаб келганлар тафтидан баҳраманд бўлиб этаман деган экан. Унинг васияти бажо келтирилиб, вафотидан сўнг кутубхонага кираверишда, даҳлизга кўмганлар. Ҳар бир келган киши албата ул заҳматкаш зотни зиёрат қилмай кетмайди. Эндиликда эса кутубхона ишига у кишининг азиз фарзандлари доктор Саййид Маҳмуд Маръаший бошчилик қилмоқдалар. Кенг билимлар эгаси, олижаноб инсон жаноб доктор билан ҳам самимий суҳбат қурдик.

* * *

Исфахон омон йўл даштликдан ўтар экан. Шаҳарга яқинлашиб борилган сайин мадраса, масжид, минораларнинг виқори кўзга ташланиб бораверади. Исфахон бир вақтлар Эроннинг пойтахти бўлган. Шунинг учун ҳам қайси кўчага борманг, жозибадор тарихий обидалар билан савдо муассасаларининг бир-бирига уланиб кетганлигининг гувоҳи бўласиз. Тарих музейини эслатадиган бу шаҳарга ҳар йили ўн минглаб саёҳатчилар зиёратга келаркан. Шаҳар меъморчилигида замонавий услублар ҳам нозик дид билан уйғунлашиб кетган. Биз тўхтаган «Шоҳ Аббос» меҳмонхонаси бу борадаги фикримизнинг далили бўла олади. Исфахон жоме масжиди бир неча меъморчилик обидаларидан иборат комплексдир. Кираверишдаги чап томонда жойлашган супа X асрга, усти ёпиқ қирқ устунли ўтиш жойи XIV асрга, салжуқий ҳукмдор Маликшоҳнинг машҳур вазири, «Сиёсатнома» муаллифи Низомулмулук қурдирган масжид XI асрга, унинг икки томонидаги қирқ устун XII аср бошларига, яна шу йўналишда қад кўтарган бошқа бир қирқ устун XVII асрга тўғри келади. Бошқа юз йилликларда ҳам қўшимча равишда қурилган иморатлар бор.

Исфахоннинг диққатга сазовор томонларидан яна бири бу Нақши жаҳон майдонидир. Сафавиилар сулоласи (1501—1732) Эрон тахтини эгаллаб Исфахон пойтахтга айлангунга қадар бу ер Боғи нақши жаҳон номи-ила машҳур бўлган. Унинг атрофига Аббосий жоме масжиди, Шайх Лутфуллоҳ масжиди, олий даражада ишланган дарвозахона (қопу), Қайсарийа арки бино этилади. Сафавийлар даврида бу майдонда човгон ўйини, ҳарбий намойиш ва бошқа тадбирлар ўтказилган, масалан, байрам маросимлари. Човгон ўйини учун мўлжалланган тошдан ишланган икки дарвоза сақланиб турибди.

Сафавийлардан Шоҳ Аббос I (1587—1629) замонида Исфахонда кўплаб меъморчилик обидалари яратилганини эслатиб ўтмоқчимиз. Шулардан бири — Қирқ устун боғи. Боғдаги ойнаванд сарой деворларига ажойиб услубда расмлар чизилган, уларда муайян тарихий воқеалар ўз аксини топган. Расимлардан бирида Шоҳ аббос I саройида ўзбек хоналаридан Валимуҳаммадхонни қабул қилиш маросими мужассамлашган. Тарихий манбалардан биламизки, Валимуҳаммадхон жиянлари Имомқули ва Надрмуҳаммадлар билан тахт талашиш натижасида олий ҳукмдорликдан маҳрум бўлиб, 1611 йили сафавийлар ҳузурига кетишга мажбур бўлган. Тақдир тақозоси билан Надрмуҳаммад (1642—1645) ҳам хонлик тахтидан маҳрум бўлиб, Исфахонга боради. Уни ҳам энди Шоҳ Аббос II дабдаба билан қабул қилади. Шу воқеа ҳам деворлардан бирида ўз аксини топган. Деворларда бизнинг ўтмишимизга боғлиқ яна икки расм бор. Бири — Муҳамад Шайбонийхон ва Шоҳ Исмоил ўртасида 1510 йили Марв атрофида юз берган машҳур тўқнашув манзараси бўлиб, иккинчиси Бобурнинг ўғли Хумоюннинг афғонлар билан курашда енгилиб Шоҳ Тахмосп (1524—1576) ҳузурига бориши билан боғлиқ чизгилардир.

Биз кўрган обидалардан яна Чаҳорбоғ мадрасаси, Хашт биҳишт саройи ҳам катта таассурот қолдирди. Айниқса, шаҳардан бироз четкада жойлашган XIV аср бошларида қурилган Жамбон минораси (Минорайи Жамбон) кишини ҳайратга солади. У киши билмас ҳаракатда, қимирлаб туради. Мазкур минора ҳаракатга келиши билан кейинчалик қурилган бошқа бир минора ҳам ва умуман ана шу меъморий комплекс ҳаракатга келаркан. Бунинг сири ҳалигача номаълум.

Исфахондаги диққатни тортувчи томонлардан яна бири шаҳарни кесиб ўтган Зояндаруд дарёси устида қурилган бир қатор тарихий кўприклардир. Масалан, Оллоҳберди кўпприги Шоҳ аббос I амалдорларидан бири Оллоҳберди маблағига қурилган. Заяндаруд дарёси устида қурилган энг узун кўприкдир. Бундан ташқари Хожу, Саодатобод, Морнон каби яна бошқа қатор кўприклар борки, ниҳоятда жозибадорлиги билан кишини ўзига жалб қилади.

Албатта, барча таассуротларни бир мақола ҳажмида ёритиш қийин. Эронда тарихий меъморчилик, бой маданий мерос намуналари сақланаётган бошқа шаҳарлар кўп. Вақти келиб у ерларга ҳам саёҳат уюштирарлар. Ва Эрон мамлакатини кенгроқ билишга эришамиз.

Ҳамид ЗИЁЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби

МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 136-рақам билан рўйхатдан ўтган
Буюртма: Г — 042.
3341 нусхада босилди
Сотувда нархи эркин
Ҳажми 2 босма табоқ
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди

Манзилимиз: Тошкент-83, Матбуотчилар кўчаси — 32. Телефон 33-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй

Навбатчи муҳаррир — Бахтиёр АҲМЕДОВ